
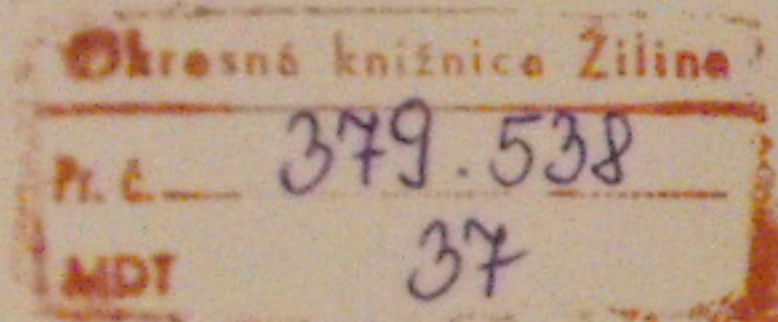

Dagmar Čapková
Učiteľ učiteľov

J.A.Komenský a učiteľská profesia

SLOVENSKÉ PEDAGOGICKÉ NAKLADATELSTVO
BRATISLAVA 1992

Autorka © PhDr. Dagmar Čapková, DrSc., 1992
Lektoroval doc. PhDr. Jozef Pšenák, CSc.
Translation © Mgr. Mária Hýlová
Prvé vydanie

ISBN 80-08-01201-3

OBSAH

Tradícia / 13
Dielo J. A. Komenského / 25
Komenského obraz učiteľa a jeho práce / 36
Učiteľstvo ako povolanie a sociálna prestíž učiteľskej práce / 93
Poznámky / 100
Výber z Komenského názorov o učiteľovi / 107
Chronologické údaje o živote a hlavných spisoch Komenského vzťahujúcich sa na tému / 182
Vysvetlivky / 198

JAK

"Kto učí iných, vzdeláva seba samého ..."

Veľká didaktika, XVIII, 44

*"Akú väčšiu alebo lepšiu službu môžeme
preukázať štátu, ako keď učíme
a vzdelávame žiakov."*

Veľká didaktika
Predslov, Pozdrav čitateľom

Významný historik František Palacký nazval Jana Amosa Komenského (1592–1670) "najpamätnejším mužom všetkých čias a národov".¹ Poznal však iba časť rozsiahleho diela, ktoré vznikalo viac ako polstoročie. Jeho autor – teológ, filozof, filológ, historik, a predovšetkým mysliteľ o vývoji a utváraní človeka a celej spoločnosti, chcel ním pôsobiť na dramatickú dobu 17. storočia vo vlasti i v iných európskych krajinách. Táto dramatickosť súvisela predovšetkým s tridsaťročnou vojnou (1618–1648), ktorá poznamenala Komenského život.

Túžba naprávať nedostatky, kdekoľvek sa s nimi v živote stretol, charakterizovala Jana Amosa už ako študenta, neskoršie učiteľa a kazateľa Jednoty bratskej (neskôr jej biskupa), spisovateľa, reformátora škôl a reformátora všetkej ľudskej vzdelanosti a spoločenského života.

Toto počínanie pramenilo z jeho hlbokého záujmu o človeka, o jeho zdokonaľovanie, ktorého príklad získal už v prostredí bratskej výchovy na rodnej juhovýchodnej Morave. Túto túžbu vyjadroval v práci na obohatenie národnej vzdelanosti vo vlasti, kde pôsobil len do r. 1620, keď sa neúspešne skončilo úsilie českých stavov o vytvorenie stavovského štátu. Nevzdal sa jej však ani po r. 1620, keď pri násilnej rekatolizácii musel čeliť prenasledovaniu. Za ďalšieho doživotného pobytu v cudzine (1628–1670) vyrástla na vytrvalú snahu hľadať prostriedky proti všetkým nedostatkom a zlu, ktoré v časech tridsaťročnej vojny i v ďalších vojnách trápili ľudstvo.

Či už pracoval v Lešne (1628–1641; 1648–1650; 1654–1656), t. j. vo svojom druhom domove v Poľsku, alebo v Anglicku (1641–1642), či už v službách Švédov (1642–1648), alebo u Rákocziovcov

v Uhorsku (1650–1654), kedy navštívil aj Slovensko, a nakoniec v pohostinnom Holandsku (1656–1670), neprestával získavať ľudí pre "múdrú vzdelanosť" a od štyridsiatych rokov 17. storočia pre univerzálnu nápravu všetkých ľudských vecí, celej spoločnosti.

Prejavilo sa to najmä v jeho najväčšom a nedokončenom diele *Všeobecná porada o náprave ľudských vecí* (*De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*). Nabádal v ňom k diskusiám o tom, ako premeniť európsku spoločnosť 17. storočia na tvorivé mierové harmonické spolupracujúce spoločenstvo všetkých. Tento veľkorysý chápaný projekt nápravy, na tie časy utopický, narážal na vonkajšie ekonomické, politické, náboženské a sociálne rozpory, ale aj na vnútorné prekážky, t. j. na krízu autora, či dosiahne cieľ, ktorý presahoval sily jednotlivca.

Nech už bola jeho činnosť akokoľvek rozmanitá, jeho dielo má vždy vychovateľský charakter, aj keď Komenského nemožno charakterizovať len ako pedagóga. Pri riešení akejkoľvek otázky chcel pôsobiť tak, aby sa ľudia stávali lepšími. Jeho výrazne školsky chápané didaktické práce na nápravu vyučovania mali vždy všeobecnejší základ i dosah, a to náboženský, ktorý Komenský sám pripomínal, ale aj filozofický a sociálny.

Nečudujme sa, že Komenský popri úsilí univerzálne viesť všetkých ľudí k ustavičnému celoživotnému zdokonaľovaniu venoval pozornosť otázke, *akí majú byť vychovávatelia*, najmä *učitelia* v školách. Oni budú v praxi uskutočňovať "*umenie všetkých umení*", ako Komenský nazýval vzdelávaciu a výchovnú činnosť a proces sebavzdelávania. Majú im však pomôcť aj všetci ostatní ľudia, lebo ide o veľmi namáhavú, náročnú vec, ktorá sa týka všet-

kých; a človek je tvor zo všetkých najzložitejší, najpremenlivejší a najzáhadnejší, ako na to upozorňoval Komenský vo svojich vychovateľských spisoch.

TRADÍCIA

Komenský však nebol prvý, ktorý sa vyjadroval o učiteľovi, učiteľskom povolani a vôbec o vychovateľskej činnosti. Nadväzoval na predchádzajúcu tradíciu vychovateľského myslenia a praxe, a to na českú a širšiu európsku. V celom svojom diele si vyberal podnety z minulosti a zo svojej súčasnosti; zasadzoval ich však do novoutvoreného systému, ktorého korene spočívali v českej reformačnej tradícii. Komenského systém bol nový v tom, že bol filozofickejší než ktorékoľvek dielo jeho českých predchodcov. Jeho autor sa nikdy nevzdal základného zamerania, ktoré mu dala česká reformačná

tradícia, aj keď čerpal i od iných európskych mysliteľov. V tomto základnom zameraní išlo napríklad o tieto problémy: Uvažovať o človeku vždy so zreteľom na to, ako si utvára svoj vzťah k svetu, t. j. k prírode, k ľuďom, k Bohu; uskutočňovať zásady sociálnej spravodlivosti a výchovu všetkých, ako to začalo husitstvo; snažiť sa o celoživotné zdokonaľovanie, ako to praktizovala Jednota bratská vo svojich zborových domoch atď.

V Jednote bratskej mohol Komenský získať prvé podnety na názory na učiteľov. Táto činnosť bola neodmysliteľnou súčasťou pastoračného pôsobenia bratov a súčasťou života v zborovom dome. Bratia boli presvedčení o účinnosti tzv. vzájomného učiteľstva a rozvíjali ho v praxi. Jan Blahoslav, v mnohom predchodca Komenského v 16. storočí (1523 až 1571), vyjadril to vo svojich *Vadách kazateľů* slova-

mi: "Cvičme jedni druhé a sobě vespolek k vzrůstu služme"².

K tomu, ako Komenský rozvíjal toto vzájomné učiteľstvo, sa ešte vrátíme. Poznamenajme len, že mu mohol byť vzorom aj brat Matúš Konečný (+ 1622) nielen svojím *Kazateľem domovním*, ale aj spisom *Theatrum divinum* z roku 1616. Konečný chápal svet ako Božie divadlo, ktorý sa pred ľuďmi rozprestiera na ich poučenie. Svet videl ako oblasť prírody, človeka a Boha, podobne ako Komenský.

Komenský vo svojej encyklopédii *Theatrum universitatis rerum* (*Divadlo veškerenstva věcí*), ktorou chcel obohatiť podľa vzoru svojho univerzitného učiteľa z Herbornu J. H. Alsteda vzdelanosť národa, svet chápal ako školu.³ Zostavil ju po návrate zo štúdií v Nemecku za svojho pôsobenia v Pferove a Fulneku. Základ pravej ľudskosti videl jednak

v tom, aby človek, ktorého biblicky nazýval Boží obraz, načúval Slovu Božiemu z Písma; jednak aj v tom, aby poznával prírodu i ľudské činy. Prírodu pokladal od začiatku za veľkú učiteľku, ako to do-
svedčujú aj jeho "fundamenty", zásady z *Didaktiky*, kde príroda bola pre neho vzorom prirodzenej, ľahkej, rýchlej a dôkladnej výchovy a vzdelávania. V ľudskom živote sa človek učí jednak z histórie ľudstva, z jeho úspechov a omylov, jednak zo súčasných ľudských skutkov, zo vzájomného styku ľudí.

Pre Komenského dielo mali veľký význam obidve línie, ktoré určovali tvár európskej kultúry – *antika* a *kresťanstvo*, čo sa prejavilo aj v jeho názoroch na učiteľstvo.

V antickej tradícii Komenského nepochybne zaujali Platónove dialógy a v nich Sokratov obraz ako veľkého vychovávateľa: formou dialógu viedol myslenie poslucháčov k úsiliu poznať

JAK

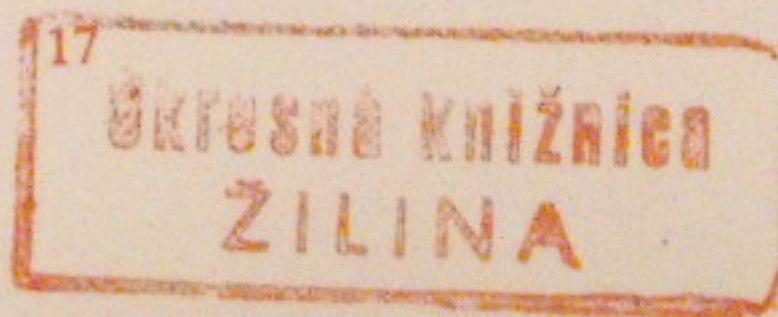
16

pravdu, k tomu, aby sa zamýšľali, prečo sú v živote potrebné vedomosti a múdrosti na utváranie hodnôt, ktoré vedú k pravým duchovným statkom a ukazujú, ako ich správne v živote používať. Komenský aj vo svojich filozofických výkladoch rád používal dialóg kvôli názornosti.

Podobne mohol nájsť mnoho podnetov v diele Platónovho žiaka Aristotela, ktorý takisto vyzdvihoval mravnú ušľachtilosť v pravom vzdelaní a harmonicky vyrovnaný charakter, ideál krásy a dobra, etiky a politiky.

S kynickým filozofom Diogenom súhlasil Komenský v kritike formalizmu, t. j. prázdneho rozprávania bez hlbšieho obsahu; blízke mu bolo Diogenovo zdôrazňovanie rozumnosti a oceňovanie jednoduchosti, pravdy a dobra. O Diogenovi napísal Komenský v r. 1638–1639 dokonca školskú hru *Diogenes Cynicus redivivus*, ktorá mala v Lešne veľ-

JAK

ký úspech. Prostotu, dobrotu a pravdivosť Komenský pokladal za základné smernice pri výchove k pravému ľudstvu v škole ako *dielni ľudskosti* aj v živote vôbec. Išlo mu o to, aby sa vo výchove k ľudskosti zjednocovalo poznávanie sveta s morálkou a politikou, pretože, ako zdôraznil vo *Všeobecnej porade*, myslenie, morálka a politika majú smerovať k náprave jednotlivcov a spoločenských celkov. U Komenského však boli tieto princípy (rozvíjané v antike) zaradené do systému, ktorého základ bol kresťansko-náboženský, ako to videla najmä reformácia; bol však ovplyvnený i renesančným dôrazom na význam človeka.

Veľkých učiteľov našiel Komenský v rímskej stoickej filozofii, ako to vyplýva aj z jeho úcty k L. A. Senecovi. Na etické zameranie stoikov mohlo nadväzovať aj kresťanstvo – bol to ich dôraz na sebapoznávanie a rozumovú úvahu, presved-

JAK

čenie, že najvyšším dobrom je cnosť statočnej vyrovnanosti a bohatstva ducha; s nimi možno čeliť mravnej biede i politickému útlaku; viedli by k ľudstvu založenému na rovnakých právach. Boli to myšlienky, ktoré aj Komenský využil vo svojej vychovateľskej teórii. Často u neho nájdeme citáty aj z Quintiliana, ktorý napísal spis *Institutio oratoria* (*Výchova rečníka*).

Z antického myslenia vychádzal aj Augustinus Aurelius (svätý Augustín), ktorý patril k veľmi obľúbeným autorom Komenského, podobne ako bol obľúbený v období českej reformácie. Jeho dialóg *De magistro* (*O učiteľovi*) z roku 389 uvádza Komenský vo svojom spise *Triertium catholicum* (*Trojumění obecné*).⁴ Spis pojednáva o súbežnosti myslenia, jazyka a praxe. Vo svojom dialógu Augustín nadviazal na Platónov princíp, že veci máme poznávať prostredníctvom ich samých, a nielen

JAK

prostredníctvom slov. Tak ako Platón zdôraznil, že poznanie vyplýva z ideí, Augustín privádzal k poznaniu tým, že pravým učiteľom je Kristus. V tomto čerpal zo zakladateľa novoplatónskej filozofie – Plótína, a to z jeho učenia o očisťovaní duše, o smerovaní k celku a o spojení vecí v tomto celku. Komenský prijal Augustínovu zásadu, že vesmírom (presnejšie povedané pre Komenského dobu – kozmom) vládne poriadok, ktorý je od Boha. Preto treba vnášať poriadok aj do života, do školy, do každej ľudskej činnosti, pričom Komenský nezabudol pripomínať aj učiteľskú činnosť.

Z Augustínovho dialógu *De magistro* vyplýva, že len slová nemôžu poučiť. Až slová ako znaky vecí, t. j. v úzkej spojitosti s vecnou skutočnosťou a ľudskou chápacosťou, s rozumom, sú účinnou cestou k poznávaniu. V tomto zmysle vyznievala aj Komenského kritika formalizmu v učiteľovej práci,

JAK

kritika bezobsažnosti, proti čomu sa prehrešovali mnohí nielen v stredoveku, ale ešte aj za čias Komenského. Komenský nebol sám, kto premýšľal o vzťahu vecí a slov. Veľkým príkladom mohol byť preňho anglický filozof F. Bacon. V línii jeho dôrazu na prax (tento dôraz sa kládol aj v českej reformácii) išlo u Komenského o snahu, aby sa zjednocovalo priame poznávanie vecí, slov a praktické používanie v živote. Komenský to rozvádzal nielen v *Triertiu*, ale aj vo *Všeobecnej porade* a iných spisoch.

V ďalšom období stredoveku v učiteľskej praxi prevažovali autorita a pevná disciplína zahrnujúca aj telesný trest, pamäťové učenie bez dostatočného záujmu, či žiak tomu plne porozumel. K mravnáboženskej výchove vyslovili podnetné myšlienky aj iní cirkevní otcovia, z ktorých Komenský tiež čerpal.

JAK

Humanizmus a renesancia, ktoré oživovali antickú vzdelanosť a namiesto štúdia Boha (studia divina) venovali viac pozornosti štúdiu človeka (studia humana), priniesli preto kritiku učiteľských "tyranov" a odpor k telesným trestom, sústredili sa na prirodzený vývin, na individuálne sklony a rozdiely, na telesný vývin a zdravie, na starostlivosť o deti od narodenia, na postup od zmyslového vnímania k rozumovej úvahe.

Najvýznamnejší predstaviteľ európskeho humanizmu, holandský rodák **E r a s m u s R o t t e r d a m s k ý**, prvý nazval rozum zdrojom pravého ľudstva.⁵

Pokrok renesančnej vedy nabádal, aby sa uvažovalo o všestrannejšom vzdelávaní, aby sa nadväzovalo na staroveký princíp kalokagatie (jednota krásy a dobra). Do školského obsahu vzdelávania prenikli poznatky z viacerých disciplín. Preto sa musela

zmeniť aj metóda ich výučby, ako pripomínal španielsky učenec **J. L. Vives** v kritike súdobých nedostatkov najrôznejších odborov (*De tradendis disciplinis*). Láskavo, nie ukrutne mali s deťmi zaobchádzať vychovávatelia, či rodičia v rodine, alebo učitelia v škole.

Bolo tu aj mnoho ďalších autorov, ktorých Komenský poznal a citoval, a ktorí v učiteľskej praxi odmietali spôsoby slepeho memorovania, neživotný formalizmus, nedostatok reálnych poznatkov a kruté telesné tresty ako črty nízkej úrovne škôl. Popri Erasmovi a Vivesovi to bol napríklad Angličan **T. More**, známy svojou *Utópiou*, v ktorej vykreslil ideálnu spoločnosť a jej lepšiu výchovnú starostlivosť. Boli to taktiež francúzski humanisti **P. Ramée**, **M. Montaigne** a anglickí humanisti **R. Ascham**, **F. Bacon** a jeho pokračovatelia a popularizátori **S. Hartlib**, **W.**

Petty a iní, v Nemecku W. Ratke a J. V. Andreae a iní. Tak napríklad R. Ascham napísal spis pod názvom *The Scholemaster (Učiteľ)*, ktorý pojednáva o výchove a o vyučovaní latinčiny. Aj ostatní reformátori vzdelávania a výchovy sa zameriavali na kritiku nedobrej učiteľskej praxe a na náčrtnutie vzoru, ako by to malo byť. Nepochybujeme však, že medzi učiteľmi boli aj svetlé výnimky. Celková všeobecná úroveň škôl však bola veľmi nízka. Bolo ju treba zlepšiť v súvislosti s úlohou, aby škola dobehla oneskorenie za renesančným vývojom vedy, techniky a umenia. Mala sa zlepšiť tak, že do obsahu vzdelávania a výchovy sa zahrnú poznatky a zručnosti, ktoré tomuto vývoju budú zodpovedať a škola ich aj naučí. Preto sa zavedú metódy rýchlejšej a efektívnejšej výučby.

DIELO J. A. KOMENSKÉHO

Komenský svojím dielom odpovedal na požiadavky doby, aby sa vzdelávanie uľahčilo, urýchlilo a prehlbovalo. Ako mnohí jeho súčasníci, popri svojej učiteľskej praxi v Píerove na Morave, venoval sa najprv otázke, ako uľahčiť štúdium latinčiny, vtedy veľmi významného predmetu školskej výučby. Skoro však poznal, že náprava výučby latinčiny je súčasťou širšieho problému, ako zlepšiť výučbu, vzdelávanie a výchovu detí a mládeže vôbec.

Práve v dobe, keď sa už musel skrývať pred prenasledovaním, neskôr navždy opustiť vlast', bolestne uvažoval, aká cesta povedie z labyrintov, v ktorých sa počas tridsaťročnej vojny ocitali mnohí jednotlivci a mnoho rodín. Ako to vyjadril v českej verzii *Didaktiky* (1627–1630), ktorú začal písať ešte pred

odchodom do exilu a dokončil r. 1630 v Lešne, a ako to rozviedol potom v jej rozšírenom latinskom znení, z ktorého vznikla *Veľká didaktika* (*Didactica magna*, 1632–1638), vydaná v r. 1657 v Amsterdame, chcel nájsť spôsob, ktorý by mal čo najširší záber. Preto začal budovať nápravu vzdelávania a výchovy na filozofii celého života. Táto filozofia, ktorú nazval *pansofia*, všemúdrost', mala pomôcť ľuďom nájsť vyrovnanú životnú múdrosť, s ktorou by pristupovali k riešeniu otázok svojho života. Aby dosiahli túto životnú múdrosť, je potrebné, aby si utvárali správny vzťah k svetu ako celku. Komenský videl tento celok v troch základných vrstvách – svet prírody, svet človeka a duchovný, Boží svet. Súčasne bol presvedčený, že svet je harmonický celok, a že teda človek má tvoriť jednak malý harmonický celok vo všetkých svojich preja-

JAK

voch, jednak má byť v harmonickom vzťahu k prírode, k svetu ľudí, k Bohu.

Pansofia ako cesta k životnej múdrosti mala ukázať, čo je v živote podstatné, na čom najväčšmi záleží a čo sú vedľajšie veci.

Vo vzdelávaní a vo výchove, ktorými sa Komenský zaoberal od začiatku svojej práce, zdôrazňoval, že podstatné je, aby sa zdokonaľovali *všetci*. Najprv mal na mysli všetky deti a mládež svojho národa. Neskôršie všetky národy a nakoniec všetkých ľudí na svete, deti, mládež, dospelých aj starých ľudí. Za najdôležitejšie pokladal, aby sa zdokonaľovali *vo všetkom, čo zlepšuje ľudskú prirodzenosť*, vo vnímaní, v rozumovom poznávaní, v rozprávaní, cítení, chcení a konaní; ale aby ľudia aj naprávali všetko okolo seba. Napokon aby toto zdokonaľovanie postupovalo všestranne, čo najdôkladnejšie.

JAK

Všetci všelko všestranne, naskrz, čo latinsky nazýval *omnes omnia omnino*, boli teda základné atribúty pansofického vzdelávania a výchovy, pričom aj pre vychovávateľov vytýčil nemalé úlohy. Komenský tak ďaleko prekročil požiadavky svojej doby. Prekročil ich najmä tým, že snahu uľahčiť, urýchliť a prehľbit' vzdelávanie a výchovu spojil so sociálnym odkazom českej reformácie vzdelávať všetkých bez rozdielu. Zdôraznil to už v *Didaktike* – "bez sociálnych rozdielov, bez rozdielu stavu, pohlavia" atď. V *Pampaedii*, ktorá je štvrtým dielom *Všeobecnej porady o náprave ľudských vecí* (vznikala od r. 1643–1670), teoreticky zdôvodnil celoživotné vzdelávanie a výchovu všetkých. Základ stupňovitej nápravy získal už v Jednote bratskej, ktorá celoživotné pôsobenie na svojich členov vykonávala v praxi a stavala na kvalitatívnych stupňoch vzdelávania: najprv sú začínajúci, potom pokračujúci a nakoniec tí, ktorí sa stále viac približujú k dokonalosti.

Ale aj tým, že Komenský o vzdelávaní a výchove uvažoval z hľadiska vzťahu človeka k svetu ako celku, ocitol sa omnoho ďalej, než kam dospela jeho doba. Predovšetkým preto, že pritom bral do úvahy, ako sa vo vzťahu k svetu utvára jednota osobnosti, ako by sme to dnes povedali moderne.

Ako to už naznačil v obidvoch verziách *Didaktiky*, českej i latinskej, jeho kritika vtedajších škôl sa spájala so želaním, aby sa lepšie vymedzili ciele školy, aby sa premyslene vyberal obsah, t. j. aby žiaci neboli preťažovaní množstvom učiva, ktoré si majú osvojiť. Napokon, aby sa vyučovalo pomocou lepších metód, ktoré by rešpektovali prirodzený vývoj človeka, neznásilňovali ho, naopak, spôsobovali radosť z učenia, uľahčovali a urýchlňovali ho.

V *Didaktike*, ako teórii vzdelávania a výchovy,

Komenský najmä pre učiteľov určil ciele, obsah a metódy lepšieho vzdelávania a výchovy, čiže utvárania človeka, jeho lepšej ľudskosti; preto nazýval školu *dielňou ľudskosti*. Žiaci pestovali nielen "strom poznania", ale aj "strom života".⁶

Podobne však myslel aj na najmenších vo svojom *Informatóriu školy materskej*.⁷ Rodičom, ako prvým vychovávateľom, preto v tomto spise načrtol, aké ciele prvej výchovy svojich detí, "najdrahších klenotov", by mali mať na pamäti, v čom ich už od najútlejšieho veku cvičiť, ako rozvíjať telesné, zmyslové, rozumové schopnosti, ako pestovať ich reč, spôsob vyjadrovania, ako ich privádzať hrou k manuálnym zručnostiam, ako pôsobiť na utváranie mravného profilu, ako rozvíjať sociálny cit a úctu k najvyššej dokonalosti – k Bohu. To všetko vlastne smerovalo aj k všestrannej príprave na školu.

Rodičia však mali myslieť aj na to, aby aj sami

boli dobre pripravení na príchod dieťaťa. Pre deti budú prvým príkladom, a aké prostredie dieťaťa v rodine pripraví, tak bude vyrastať. Komenského rady tehotným matkám, aby dbali na správnu životosprávu, aby sa na dieťa tešili, aby samy kojili a dieťaťom sa čo najviac zaoberali – to sú myšlienky, ktoré znejú veľmi moderne ešte aj dnes.

Komenský si želal, aby sa výchove dieťaťa venovali obidvaja rodičia a aby deti aj psychicky pripravovali na vstup do elementárnej školy, aby sa na ňu deti mohli tešiť, aby túžili učiť sa a poznávať čo najviac.

Komenský svojou vychovateľskou teóriou smeroval k tomu, aby vzťahy všetkých členov rodiny boli harmonické, aby tvorili akúsi predohru k vzťahom, do ktorých deti vstúpia v škole i v živote. Pripomínal, že od prvej výchovy závisí nielen úspech školského vzdelávania, ale aj náprava vecí v spoloč-

nosti. V predškolskom období videl základy celoži-
votného vzdelávania a výchovy. Tak ako kvetiny po-
trebujú slnko a dážď, tak aj deti, tieto nebeské kve-
tiny zverené rodičom, potrebujú lásku. Nič na svete
ich nemôže pripraviť o právo byť pre svojich rodi-
čov najdrahšími pokladmi. Ide však o to, aby to
bola láska kritická, ktorá neodpúšťa chyby, ale jem-
ne ich pomáha odstraňovať.

Tým, že deti začnú navštevovať školu, úloha ro-
dičov sa však nekončí. Sú, respektíve majú byť svo-
jim deťom sprievodcami po celý život, najprv ako
spolupracovníci učiteľov, ďalej v období, keď dieťa
si volí povolanie, a neskoršie múdrymi radami. Je
preto prirodzené, že Komenský vyslovoval nároky
na ich charakter a nabádal ich k stálemu záujmu
o osud vlastných detí.

K vychovávateľom sa Komenský obracal, keď
pracoval na reforme švédskych škôl (1642–1648),

v spise *Methodus linguarum novissima* (Najnovšia
metóda jazykov) a na reforme škôl v Uhorsku
(1650–1654), a to najmä v spise *Schola pansophica*
(Pansofická škola), v školskom poriadku potockej
školy *Leges scholae bene ordinatae* (Predpisy pre
dobře organizovanú školu) a v spise *Fortius redivivus*
(Fortius znovu živý, alebo ako vyhnat' lenivosť zo
škôl) atď. Posledný spis smeroval k tomu, aby sa
žiaci a vychovávateľia zbavili v škole lenivosti, ne-
záujmu a ľahostajnosti. Veď už v *Didaktike* si
Komenský želal, aby škola bola miestom čulosti,
príjemných i užitočných prác, ale aj hier a priateľ-
ského súťaženía. Už počas svojho pôsobenia v Blat-
nom Potoku (Sárospatak), keď premýšľal a rozvíjal
teóriu celoživotného vzdelávania, celoživotnej uni-
verzálnej kultúry, ako to vyjadril v *Pampaedii* (Vše-
výchove), venoval celý rad menších spisov sebavý-
chove a sebavzdelávaniu. Preto sa prihovárал žia-

kom o význame vzdelania, o kultúre duševných schopností (*De cultura ingeniorum*), podobne ako o význame čítania, o voľbe kníh na štúdium, ktorými možno dopĺňať obsah školského vyučovania, o knihách ako hlavných celoživotných prostriedkoch vzdelávania (*De ... libris*).

Vo štvrtom diele *Všeobecnej porady o náprave ľudských vecí*,⁸ v *Pampaedii*, kde načrtol ciele, obsah a metódy celoživotnej kultúry všetkých, nájde-me portrét univerzálneho pansofického a pampaedického učiteľa. Tým, ako rozoberal jeho charakter, jeho psychologické, didaktické, morálne, sociálne a duchovné predpoklady, aj keď chcel pôsobiť na svojich súčasníkov, hovoril vlastne o ďalekej budúcnosti. O to pozornejšie môžeme počúvať dnes.

V priebehu posledných štrnástich rokov života prežitých v Amsterdame (1656–1670), keď Komenský intenzívne pracoval na *Všeobecnej porade*,

v ktorej reformu škôl a vzdelávania zasadil do rámca širšej spoločenskej nápravy, hodnotil aj výsledky doterajšej práce, ktorú vykonal pre nápravu škôl. Nielenže vydal svoje pansoficko-vedovo-pedagogické spisy v súbore *Opera didactica omnia*, ale uvažoval aj o tom, čo je tou Ariadninou nitou pre východisko zo školských labyrintov,⁹ čo je jedine potrebné pre školy, pre ich prakticky účinné zlepšenie. Všetky požiadavky formulované pre dobrú teóriu, prax a chréziu zhrnul do hlavného princípu prirodzenosti. Školy mali cibriť všetko, čo zdokonaľuje celú ľudskú prirodzenosť ako Boží obraz. To je opäť možné otvorením pohľadu do troch Božích kníh – do prírody, do sveta ľudí a do Písma tak, aby sa celý náš život pod slnkom stal Božou školou, aby dovedy, kým žijeme, stávali sme sa žiakmi skutočnej múdrosti.¹⁰

KOMENSKÉHO OBRAZ UČITEĽA A JEHO PRÁCE

Komenského chápanie učiteľa vyplývalo z jeho názoru na človeka, na jeho postavenie a úlohu vo svete. Uvedme aspoň niektoré aspekty.

Človeka chápal ako Boží obraz,¹¹ t. j. ako podobu dokonalého pravzoru, Boha. To neznamená len vyjadrenie nábožensky formulovaného cieľa, že je tu možnosť dosiahnuť zjednotenie s najvyššou dokonalosťou. V tomto biblizme je obsiahnutá aj požiadavka, že človek sa má stále zdokonaľovať.

Komenský človeka nazýval slobodnou aktívnou bytosťou,¹² mohol sa teda rozhodovať, slobodne voliť. Človeka nevidí ako pasívnu hračku v ruke Stvoriteľa, ale ako jeho spolupracovníka vo svete. Preto človek nielen že nechce, ale ani nemôže byť k ničomu donútený. Aby sa realizovala táto možnosť voľby spôsobom, ktorý zodpovedá tomu, že človek je

JAK

Božím obrazom, musí sa naučiť, ako slobodne voliť veci správne pochopené a ako nimi narábať. Naučiť sa, ako sa stať aktívnym správnym spôsobom,¹³ ktorý bude rozvíjať najlepšie stránky ľudskej prirodzenosti. A tu je funkcia vychovávateľov ako "služobníkov prirodzenosti", aby bez násilia, ale podporovaním prirodzených sklonov k tvorivosti, rozvíjaním schopností a záujmov detí pomáhali im hľadať a nachádzať správnu cestu.

Komenský si však uvedomoval a vyjadril to viackrát,¹⁴ že človek je najzložitejší a najtajomnejší, ale aj najtvárnejší zo všetkých tvorov. Preto sám vyžaduje takú úzkostlivú starostlivosť ako všetky ostatné tvory dohromady, ak má byť uchránený pred porušením. Ako najdokonalejší z tvorov môže nekonečne vynikať nad ostatnými živočíchmi. Ale ako tajomný a tvárny tvor môže klesnúť aj pod ich úroveň.¹⁵ Komenský tiež povedal (ako napr. F. Ba-

JAK

con), že človek môže ovládať prírodu. Preto treba venovať pozornosť všetkým potenciám, ktorými vyniká nad ostatnými živočíchmi, ako je rozum, reč a ruka na prácu, cit a vôľa; všetkému, čím sa človek stáva človekom ako takým. Súčasne, ak sa však má stať tvorcom nových hodnôt, musí mať tento vývoj a rast kvalitatívnu gradáciu. Popri ľudstve teda utvárať aj ľudskosť, humanitu. Tá sa prejaví v láskavom vzťahu k ostatným tvorom a k prírode a v oddanosti k najvyššej božskej dokonalosti ako svetlu v temných labyrintoch životného trápenia. Komenský pokladal **ľ u d s k o s ť** za jeden z významných cieľov vzdelávania a výchovy, rovnako ako za proces, v ktorom sa ľudia stávajú lepšími, dokonalejšími. Ľudskosť znamenala rozvíjanie ľudskej prirodzenosti ako vyššieho stupňa, než je prirodzenosť ostatných živočíchov. Človek má črty, ktorými sa stotožňuje s prírodou, ako je telo, zmys-

JAK

ly, aj keď ich kvalita je iná. Určitými znakmi však vyniká nad prírodou a môže ju nimi ovládať. Sú to najmä rozum, reč, práca (uvedomelá činnosť, na ktorej sa zúčastňuje aj cit, vôľa, morálka a duchovný život). Komenský teda určil kľúčové termíny pre výchovný rast: *ratio, oratio, operatio* (rozum, reč a uvedomelý čin). Vo vývoji svojho diela kládol čoraz väčší dôraz na slobodnú voľbu; popri uvedenej trojici, na čo sa treba vo svojej vychovávateľskej práci predovšetkým sústrediť, totiž na rozvoj rozumu, reči a schopnosti konať. Vo *Všeobecnej porade* zdôrazňoval aj trojicu *scire, velle, posse* – vedieť (čo zahrnovalo rozumové poznanie aj schopnosť reči), chcieť a môcť konať.

Stručne povedané, pestovať ľudskosť v človeku znamenalo rozvíjať kultúru telesného a duševného zdravia a duchovného rastu. Tak to vysvetlil Komenský v *Pansofickej škole*, keď pracoval na refor-

JAK

me škôl v Blatnom Potoku, a v *Pampaedii*. Je to však len prehĺbenie pôvodných požiadaviek z *Didaktiky*, aby učiteľ v žiakoch rozvíjal túžbu po poznání skutočnosti, vecí a javov sveta, kladné morálne vlastnosti a zbožnosť ako vzťah, ktorým sa človek dotýka duchovnej oblasti. Komenský takto videl človeka medzi prírodou a Bohom, ako účastníka materiálneho a duchovného sveta. Podobne ako vývin človeka – sebaovládaním dospieť k vyššej morálke, k duchovnej zrelosti – Komenský sledoval aj historický vývoj spoločnosti v *Panorthosii* (t. j. 6. diele *Všeobecnej porady*), od úsilia udržať život v boji s prírodou až k prejavom vysokej duševnej a duchovnej kultúry.

Skutočnosť, že Komenský človeka zdôrazňoval ako slobodnú bytosť, či už dieťa alebo dospelého, a ako najzložitejšieho a najproblematickejšieho z tvorov, odzrkadľuje jeho lásku a úctu k človeku,

JAK

dieťaťu i dospelému, ale aj rešpekt k náročnej a zložitej práci vychovávateľa.

Požiadavky na *dobrého učiteľa* Komenský v *Pampaedii* (VII,3,4) zhrnul do troch hlavných zásad:

1. aby každý učiteľ bol taký, akými má spraviť iných,
2. aby poznal spôsoby, ako urobiť takými iných,
3. aby bol horlivý vo svojom diele.

Stručne povedané: aby *stačil, vedel a chcel* utvárať pansofov. Mal si, samozrejme, uvedomiť, že pansofia nie je len záležitosťou poznania, ale že zahŕňa aj životnú múdrosť, morálne, náboženské a sociálne hodnoty.

Komenský si teda želal, aby "*vzdelávatelia boli ľudia najvyberanejší, zbožní, počestní, príčinní, pracovití a múdri*". Nemajú sa hanbiť za svoju vychovávateľskú prácu, ani klesať pod jej ťarchou. Má ich charakterizovať *cnosť (prudentia)*, ktorú Komenský

JAK

zdôrazňoval ako životne najdôležitejšiu, t. j. preziera-
zieravosť, múdrosť, rozumnosť. Táto ich preziera-
vosť sa ukáže v spôsobe, ako vedia nenásilne a
s plnou úctou k druhému človeku pôsobiť na jeho
povahu, na ľudskú prirodzenosť. Povaha môže byť
premenlivá, môže sa prejaviť ako "mnohotvárný ne-
tvor, ak nie je skrotený ... putami poriadku". Komen-
skému teda išlo o to, aby učiteľ pri svojom širokom
a hlbokom vzdelaní vedel podporovať spontánny
vývin a prejav žiaka, ale aby ho vedel aj udržať
v medziach správneho poriadku. Tak ako v súvis-
losti so školským vzdelávaním Komenský premýšľal
o vzťahu spontaneity a disciplíny, v spoločenskom
celku viedol k premyslenému uvažovaniu, v akom
vzťahu má byť sloboda ľudí a pevný poriadok zalo-
žený na zákonoch. V jeho diele pozorujeme istý
vývoj smerom k demokratickému usporiadaniu spo-
ločnosti, ako sa to javí v poznámkach k práci z po-

sledných štyroch rokov (*Clamores Eliae, Eliášovo
volanie*). Ale ako už na to upozornil Jaroslav Ludví-
kovský, Komenský zastával poňatie zmiešanej ústa-
vy¹⁶ s prvkami monarchie, oligarchie a demokracie.
V jeho obave, aby sa monarchia alebo oligarchia
nezvrhli na nejakú formu tyranie, alebo aby demo-
kracia udržala poriadok a sloboda sa nezvrhla na
anarchiu, badať úzkostlivú snahu o vyváženosť, har-
móniu, o ktorú sa usiloval celý život.

Komenský, podobne ako pred ním Vives, si želal,
aby učiteľ žiakom dobre rozumel, čiže ako by sme
to povedali dnes, aby bol dobrým psychológom.
Keďže mal rozvíjať prirodzené sklony a nadanie
žiakov, bolo potrebné, aby ich dobre poznal. Ro-
dičom a učiteľom preto v *Didaktike*¹⁷ hovorí Ko-
menský o šiestich typoch nadania: 1. Na prvom
mieste sú bystrí, dychtívi a povofní, s ktorými je
práca ľahká, skôr ich treba brzdiť ako nabádať. 2.

Ďalej sú vtipní, ale váhaví, aj keď poslušní; tých treba povzbudiť. 3. Vtipní a učení, ale spurní a zatvrdilí si vyžadujú správny prístup na podchytenie a usmernenie záujmu. 4. Povoľní a zároveň dychtiví po učení, ale pomalí a ťažkopádni si vyžadujú učiteľovu trpezlivosť a vynaliezavosť. 5. Tupí a k tomu ešte mdlí a leniví bývajú ťažkým vychovateľským orieškom. 6. Len málo možno dokázať s tupými, zvrátenými povahami a ešte k tomu spurnými. Komenský však optimisticky upozorňoval, že zrkadlo nikdy nie je tak zašpinené, aby sa aspoň trochu nedalo očistiť, a preto sa nad nikým nemá lámať palica.

Jeho slová z *Pansophie*, že "nič nie je na svete, čo by nepodliehalo ľudskej príčinnosti"¹⁸ platili aj pre vychovateľskú činnosť. Aj preto zdôrazňoval nevyhnutnú starostlivosť o defektné deti.

Aj keď rôznosť duševných schopností Komenský

vysvetľuje nesprávnymi dobovými teóriami, podnetné sú jeho rady, ako má učiteľ pristupovať k rozličným typom, "aby sa správnym vedením stali dobrými". Veril, že je to vo vychovateľových silách. Preto nazýval učiteľa horlivým staviteľom, služobníkom prírody, dobrým pastierom, najčastejšie však starostlivým záhradníkom.¹⁹

V *Metóde jazykov*²⁰ radí učiteľovi, "aby zostúpil k žiakovi a pomáhal jeho chápanosti všetkými možnými spôsobmi... Robí sa to tak, že pomalého žiaka nezasypávame prácou, nechápavého bystríme mnohými príkladmi z oblasti zmyslov, nepozorného z času na čas vyburcujeme upútaním pozornosti." Pripomína, že učiteľ nemôže učiť toľko, koľko by sám mohol, ale len toľko, koľko môže žiak pochopiť; len žiak je meradlom, ako to už vedeli starí filozofi (napr. Platón), pretože "dušou vyučovania je prispôsobenie výučby žiakovmu nadaniu".

V *Pampaedii*²¹ potom psychologický prístup učiteľa k žiakovi charakterizuje najširšie v tom zmysle, že pansofický učiteľ je taký, ktorý vie vzdelávať ľudí vo všetkom, čo privádza k dokonalosti ľudskú prirodzenosť: "Ľudská prirodzenosť je usposobená tak, že zmysly, rozum, vôľa a všetky schopnosti hľadajú ustavične primeranú stravu. Ak si ju odopieraš, zosmutneš, ochabneš, vädnú, hynú. Ak ju prezieravo dodávaš, tešia sa, osviežujú sa a stačia na všetko. Ak ju však pcháš veľmi husto, potom ich poškodzuješ, oslabuješ, kazíš a ničíš. Je teda potrebná len opatrnosť, aby si oku vhodne poskytoval svetlo, a vo svetle bude všetko, čokoľvek budeš chcieť; rozumu poskytni pravdu, vôli dobrotu, silám látku a pomôcky, a uvidíš, ako oko a iné vonkajšie a vnútorné zmysly všetko uchopia, vôľa uchváti a ako výkonné zložky sa všetky uplatnia na všetko vykonateľné". Podobné psychologické vcítenie Komenský vyjadroval už

JAK

v *Didaktike* a v citovanej X. kapitole *Metódy jazykov pri výkladoch o metóde*.²²

Všimnime si ešte, ako si Komenský želal, aby si učiteľia cibrili úsudok a cvičili pamäť. Usudzovanie nazýval *vnútorným vážením vecí* (§ 67) a rozoznával tri otázky: 1. či niečo je a aké to je, 2. či to malo byť; išlo mu teda o vzťah medzi napodobňovaním a vzorom, 3. slovný výklad ako dokončenie úsudku. Dôraz kládol teda na pozorovanie, porovnávanie, hodnotenie a na vyjadrovanie (§ 68).

Pri posilňovaní pamäti Komenský odmietal čistú mnemotechniku, ktorá sa počas jeho života bežne uplatňovala, a ešte aj omnoho neskoršie. Táto metóda sa mu videla násilnou, lebo oslabuje súdnosť, v ktorej videl "hlavný majetok človeka" (§ 70). Nebol sám, kto si myslel, že práve jednostrannou mnemotechnikou sa vychovávajú "papagáje, ktoré odriekavajú cudzie myšlienky, nevydávajú zo seba nič, čo

JAK

by za niečo stálo". Preto hľadal "bezpečnejšie prostriedky, ktoré by pomáhali prirodzenej sile pamäti, ale nepoškodili by súdnosť". Preto definoval pamäť i proces rozpomínania: "Pamäť je schopnosť zosobujúca myseľ, ktorá prijíma veci zachytené zmyslami, uchováva ich a opäť ich odovzdáva podľa potreby" (§ 71). Jej úlohou je teda zachytávať, udržiavať a vracať (§ 72). Aj tu musia učitelia počítat' s individuálnymi rozdielmi v schopnosti zapamätať si, vyvolať si veci, teda s rôznymi spôsobmi, ako podporovať vtláčanie vnemov, alebo ich uchovávať, či vybaviť si (§ 72). Preto silu pamäti videl v silnom vtláčení vnemu a radil rozvíjať zmyslové vnímanie. Napriek tomu Komenského nemožno nazvať senzualistom; rovnaký dôraz, ak nie silnejší, kládol na pochopenie a úsudok. Súhlasil s Erasmom, že pamäť sa z veľkej časti zakladá na dokonalom pochopení a že základom chápania a úsudku je poriadok

JAK

vecí, ktorý nazval dušou vecí (§ 78). Celkovo možno zhrnúť, že uvažoval o princípe zreteľnosti, poriadku a o okolnostiach. Z hľadiska žiaka to znamenalo nezaneprázdnenú myseľ, pokoj, veľký záujem, vlastný názor, zotrvanie pri veci, návrat k nej, aktívnu účasť – to všetko rozhoduje o sile vnemu a zapamätávania (§ 76). Nezabúdaj ani na poradie vnemov a na citový záujem, na opakovanie, skúšanie, záznam toho, čo sa vnímalo, na symbolické predstavy, na vecné súvislosti a spojitosti s predchádzajúcimi vedomosťami a podobne (§ 80–95).

Komenský, pochopiteľne, venoval veľa miesta vo svojich prácach chápaniu učiteľa ako **didaktika** a **pedagóga**. *Didaktika česká i latinská, Najnovšia metóda jazykov, Pansofická škola a Pampaedia* popri iných drobnejších spisoch, ako je *Trojtriedna latinská škola, Chvála pravej metódy, Fortius znovu ži-*

JAK

vý; *Predpisy pre dobre organizovanú školu, Východ zo školských labyrintov, Živá tlačiareň* a iné, svedčia o tom najlepšie.

Východiskom pre vzdelávanie a výchovu, čiže pre učiteľovu prácu, bola Komenského univerzálna požiadavka *pansofického vzdelávania a výchovy*. To znamenalo vychádzať od najširšieho celku. Pretože pri vychovávateľskej činnosti ide o ľudí, pansofické vychovávateľstvo sa malo sústreďovať na všetkých ľudí bez rozdielu, *omnes*, ako sme už vyššie uviedli toto vymedzenie významného cieľa.

Aj dobový problém, aký má byť *obsah* vzdelávania, riešil Komenský univerzalistickou požiadavkou. Na otázku, ktoré poznatky a koľko poznatkov, odpovedal: poznatky o celku sveta. Podľa neho to znamenalo poznávať *prírodu, ľudský svet a duchovnú, Božiu oblasť*. Celý tento svet je školou. Ako sa však mali vzdelávať všetci ľudia vo všetkom? Rozpor-

JAK

nosť tejto otázky vyriešil Komenský tak, aby vzdelávanie a výchova obsahovali výber z toho, čo je pre ľudský život podstatné (*omnia*). Sú podstatné poznatky o konkrétnych veciach a javoch, alebo o všeobecných problémoch postavenia človeka v kozmickom celku a jeho vzťahov k tomuto celku? Komenský pokladal za dôležité pre vzdelávanie oboje, ale najširšie nábožensko-filozofické otázky dával na popredné miesto. Želal si, aby obidve boli v harmónii.

Filozofický pohľad, aký význam má človek vo svete, dával odpoveď na to, aký zmysel má vzdelávanie a výchova. "*Poznanie všeobecných vecí je základom vedomostí, poznanie podrobností je dokonalosťou vedomostí*", hovorí v citovanej X. kapitole svojej *Najnovšej metódy jazykov*. Preto mal mať učiteľ dva základné pansofické výbery z poznatkov.

O jeden sa pokúsil svojou učebnicou *Janua linguarum reserata*²³ (*Brána jazykov otvorená*). Nová

JAK

bola v tom, že základ tvoril vzťah človeka k svetu; potom v 100 kapitolách podávala poznatky o konkrétnych veciach a javoch prírody, človeku, jeho práci, spoločenskom usporiadaní a vzťahu k Bohu v hlavných typoch svetových náboženstiev. Tento obsahový základ sa potom mohol na nižšom alebo vyššom stupni školského vzdelávania prispôbovať čo do množstva a zložitosti. Pre elementárny stupeň vypracoval k *Bráne jazykov Predsieň (Vestibulum)* a pre starších žiakov neskôr *Sieň (Atrium)*. Elementárny stupeň na prechode k *Bráne jazykov* Komenský obohatil v Blatnom Potoku o učebnicu s obrázkami *Svet v obrazoch (Orbis pictus)*,²⁴ ktorý v 150 kapitolkách sledoval podobnú látku ako *Janua*. Aj zdramatizovaním *Janui* v *Schola ludus (Škola hrou)* názorne oživil spôsob, ako si mali žiaci osvojiť poznatky príjemnou formou.

Novosť týchto učebníc bola aj v tom, že poznatky

JAK

52

utriedil podľa určitého presného poriadku, ktorý zodpovedal tomu, ako Komenský videl poriadok sveta. Poznatky nevyberal náhodne, ako to bolo často v učebniciach tých čias.

Žiaci však mali poznávať nielen konkrétne veci, ale aj "základy, príčiny a ciele všetkého najdôležitejšieho, čo je a čo sa deje". Nemali mať pred očami len akoby hromadu dreva alebo raždia, ale dômyselnú stavbu. Mali si uvedomovať vnútorné súvislosti, aby sa nestalo, že "jeden by pochytil to, druhý ono a že vzdelanie nikoho by nebolo celkom univerzálne", a preto ani dôkladné, ako uviedol Komenský už v *Didaktike*.²⁵ Poznávaním základných právd o svete, zákonov svetového diania a podobne malo sa štúdium sústrediť na základnú orientáciu v živote a spoločnosti, na *zmysel života, sveta a ľudskej činnosti*. Na takomto filozofickom základe bolo možné potom rozvíjať špeciálne zameranie. Pokúsil sa

JAK

53

Okresná knižnica
ŽILINA

o takúto učebnicu, ale ustavične ju prepracúval. Na tomto výbere princípov, na ktorom je založený svet – výber nazval *Janua rerum* (*Brána vecí*), chcel položiť základ všeobecného vzdelávania, ktorý by bol akýmsi východiskom pre všetky špeciálne odbory ľudskej činnosti, ktoré by zjednocoval do celku ľudskej kultúry. Vychádzal z novoplatónskeho chápania sveta ako organického celku, v ktorom sú dôležité vzťahy celku a častí, kvalitatívne vzťahy, nielen kvantitatívne. Len na takomto všeobecnom základe (Komenský ho nazval *pansofická metafyzika*), ktorý sa vzťahoval na teóriu a prax, bolo možné rozvíjať štúdium špeciálnych disciplín. Týmto všeobecným základom sa zjednocovali aj rozumové poznatky s mravnou výchovou, s duchovným prehĺbovaním, so sociálnymi zreteľmi a podobne.

Komenský teda učiteľom dával úlohu, aby správne vysvetľovali vzťah celku a častí, vzťah medzi vše-

obecným vzdelávaním a špecializovanými odbormi. V tomto ohľade sa Komenský odlišoval od niektorých súčasníkov, ktorí rozvíjali len jednotlivé odbory činnosti. Išlo mu teda o čo najvšestrannejšie vzdelanie. Stále dôslednejšie vystupoval proti akejkoľvek čiastočnosti, ktorá nebrala do úvahy celok. Preto aj svojim súčasníkom, ktorí rozvíjali skúmanie prírody, pripomínal, aby nezabúdali na otázky ľudského života a jeho individuálneho a sociálneho vývoja.²⁶

Učitelia mali teda dbať o to, aby sa rozlíšilo základné učivo od rozvíjajúceho učiva v každom odbore činnosti, aby žiakov učili chápať vzťahy medzi týmito odbormi; v širšom zmysle medzi poznaním a mravnou, citovou, sociálnou výchovou, medzi materiálnou a duchovnou činnosťou atď., medzi celkom vzdelávania a výchovy a vývinom človeka od útleho detstva po dospelosť a starobu.

Komenský venoval veľkú pozornosť aj tretej univerzalistickému požiadavke, aby sa v procese vzdelávania a výchovy dospievalo k všestrannosti, dôkladnosti, aby sa všetko dialo naskrze (*omnino*). Týkalo sa to učiteľovej metódy výkladu i spôsobu, ako rozvíjať pri vzdelávaní a výchove celok osobnosti a všetkých jej vzťahov k svetu, ako osobnosť všestranne kultivovať. Ako Komenský ukázal vo *Všeobecnej porade*, najmä v *Pampaedii* a *Panorthosii*, jednota rastu osobnosti súvisela aj s rastom spoločenskej kultúry. Učiteľ teda vychovával ku kultúre v najširšom zmysle slova. Preto vo *Všeobecnej porade* používal radšej termín *univerzálna kultúra* (*cultura universalis*)²⁷, ktorá mala byť pre všetkých ľudí procesom i cieľom.

Termín *cultura* sa vlastne stotožňoval s pojmom zdokonaľovanie; ale *cultura universalis* bolo vrcholné vyjadrenie, ako zošľachtovať človeka v celku

jeho životného vývinu, v celku prejavov jeho osobnosti a v celku jeho harmonického mierového sociálneho spolunažívania vo svete. Komenský stanovil túto úlohu vo vzájomných vzťahoch všetkých ním uvedených zložiek - individuálnych, sociálnych, hmotných a duchovných, najmä s dôrazom na to, čím sa človek ako Boží obraz (*imago Dei*) približuje svojmu pravzoru (Božskému archetypu).

V *univerzálny kultúre* bol človek objektom i subjektom. Bol kultivovaný vo svojich telesných, zmyslových a rozumových prejavoch. Ako sme však už upozornili, Komenský nechcel pôsobiť len na poznávaciu schopnosť, preto zdôrazňuje význam kultúry citu a vôle, morálnu a náboženskú kultúru i sociálnu kultúru. V morálnej kultúre majú popredné miesta najmä pravdivosť, spravodlivosť, láska a pracovitosť. Základné mravné požiadavky vyjadroval slovom *prudentia*, prezieravosť, rozvážnosť; za-

hrnovali ohľad na veci a ľudí, toleranciu, úctu k človeku a spravodlivosť, aj keď o týchto vlastnostiach hovorí aj osobitne. Morálna kultúra nebola u Komenského v rozpore s politickou kultúrou, s mravnou náplňou sociálneho života a politického diania, utvárania ľudských vzťahov na základe autokritiky, sebaovládania a láskavého vzťahu k iným. Nebola ani v rozpore s náboženskou kultúrou. Kresťanský príkaz: "Čo nechceš, aby iní robili tebe, nerob ani ty im" dal Komenský za základ nielen náboženskému, ale aj politickému, všeobecno-spoločenskému životu a za predpoklad univerzálnej nápravy všetkých a všetkého.

V náboženskej kultúre potom rozhodovalo uplatnenie tzv. podstatných kresťanských vecí, t. j. viery, nádeje a lásky. Živosť viery, lásky a nádeje znamenala obnovenie "k obrazu toho, ktorý obnovil všetko",²⁸ vieru bez pokrytectva, nádeje, ktorá preko-

JAK

náva zúfalstvo a lásku, charitas, ktorá je stredobodom života podľa kozmického poriadku. Je nenáročná, obetavá, ježišovská. Tento životný poriadok predpokladal, že hlavné životné otázky sa týkajú všetkých ľudí. Prekonávanie životných labyrintov znamená hlbšie poznávať seba samého, učiť sa ovládať vo všetkých vzťahoch k celku sveta a pokúšať sa dobrou *teóriou* a *praxou* obrátiť na úžitok, na *chréziu*, ktorá je prospešná pre všetkých.

K všestrannosti vzdelávania a výchovy patrila u Komenského (popri pozornosti k vzťahu tela a mysle, rozumu, reči, citu, vôle) pozornosť venovaná *konaniu* ako *praktickému výsledku* univerzálnej kultúry. Požiadavkou pansofickej, pampaedickej a panorthotickej kultúry (t. j. univerzálnej kultúry) bola *uvedomelá tvorivá činnosť*. Taká, ktorá smeruje k zošľachteniu ľudského vnútra práve tak, ako všetkých skutočne ľudských prejavov na nápravu

JAK

sveta v prospech vzájomného, stále lepšieho života všetkých, ako to Komenský vysvetlil vo *Všeobecnej porade*.

Ľudskú aktivitu zdôvodňoval po prvé ontologicko-teologickým chápaním človeka ako obrazu dokonalého Stvoriteľa, aby podčiarkol možnosť aj ľudskej tvorivosti. Zdôraznil, že zmysel ľudskej existencie už pred pádom prvých ľudí, ako to zobrazuje *Písmo (Genesis)*, bol v tom, aby človek vytvoril raj a panoval nad ostatnými živočíchmi. Pádom prvých ľudí sa podľa Komenského zmenila situácia v tom zmysle, že ľudská činnosť (*actio*) sa oslobodila od všetkých deformácií, ktoré sa navršili v priebehu dejín.²⁹ Ľudskej aktivite pripisoval význam v celku kozmického diania. Túto históriu kozmu vykreslil v *Pansophii* ako štruktúru stupňovitých vrstiev vývoja od dokonalého sveta Bož-

JAK

60

ského pravzoru cez svet anjelov k prírodnému svetu, ktorého súčasťou je človek. Odtiaľ, na rozdiel od renesančných koncepcií kozmu, ktoré smerujú len od dokonalosti k porušenému prírodnému svetu, Komenský obracia vo svojej *Pansophii* tento vývoj opäť hore cez svety, v ktorých sa prejavuje ľudský čin, dejiny kozmu postupujú cez svet ľudskej tvorivej činnosti, morálny a duchovný svet opäť nahor k dokonalosti. Tento výsledok, dokonalý večný svet, je obohatený o ľudskú aktivitu, o spoluprácu človeka na diele stvorenia. Komenský sa viackrát vyslovil v tom zmysle, že "*Boh koná svoje dielo tak, že si žiada spoluprácu svojich verných*". Toto presvedčenie o ľudskej spolupráci bolo za čias Komenského rovnako živé u anglických puritánov za cromwellovskej revolúcie, ale predtým zohralo dôležitú úlohu v českej reformácii; tá nadväzovala na augusťánske: Kto ťa stvoril bez teba, nespasí ťa bez

JAK

61

teba.³⁰ Komenský k tomu dodáva, že Boh nechce nič bez človeka.

Okrem tohto ideovo-náboženského základu mohol na Komenského, prirodzene, pôsobiť rozmach renesančnej aktivity v rozličných odboroch ľudskej činnosti, s ktorým súvisel rozvoj vedy a techniky, najmä v Anglicku a Holandsku, kde Komenský takisto žil. Od vtedajšieho trendu rozvíjajúcej sa vedy, teda od súdobého scientizmu, sa však Komenský odlišoval práve chápaním univerzálnej kultúry, ktorá sa usilovala o zjednotenie všetkej ľudskej činnosti, materiálnej i duchovnej. Tým, že nechcel oddeliť vedu od viery, pretože oboje videl ako súčasť svojej doby. Oddelenie teológie od vedy umožnilo v tom čase vedeckú špecializáciu. Vývoj vedy sa však postupne oddeľoval od záležitostí duševného a sociálneho života, čo viedlo aj k prejavom neľud-

JAK

62

skosti, ako to vyvrcholilo zneužitím výsledkov prírodných vied v 2. svetovej vojne pri použití atómovej bomby. Komenský však svoje výhrady vyslovil príliš skoro, v dobe, keď sa vedecký vývoj len začal. Nechcel však vedu alebo filozofiu podriaďovať teológii; napríklad o filozofii hovoril ako o sestre teológie; rešpektoval všetky odbory ako špecifické pohľady na celok sveta, ktoré nemali smerovať proti sebe, ale popri sebe utvárať tak žiadanú jednotu kultúry. Ak v skúmaní prírody Komenský zostal na zväčša predvedeckom stanovisku, skúmaním, ako utvárať človeka, stal sa zakladateľom vedy o výchove – *pedagogiky*.

Po druhé Komenský v chápaní aktivity vychádzal z ľudskej prirodzenosti. Tak ako základ prírody videl v pohybe,³¹ tak aktivita patrila k ľudskej prirodzenosti. Aby sa prirodzený vývoj posilňoval už u detí, Komenský zdôrazňoval rodičom, aby dovolili

JAK

63

deťom prejavit' svoju čulosť, aby sa stále ako mravčekovia niečím zamestnávali, ale formou hry, nenásilne, na čo stačia a čo im je milé. Podobne sa súčasťou jeho projektu školy ako *dielne ľudskosti* stávala *škola hrou*, kde by nebolo násilia a nedobrovoľných činov.

Týmto názorom na žiakovu aktivitu sa Komenský odlišoval od svojho staršieho súčasníka, nemeckého pedagóga Wolfganga Ratkeho, ale zhodoval sa opäť s iným súčasníkom – Žigmundom Eveniom. "Učiacemu sa náleží práca, vyučujúcemu jej riadenie"³² vyhlasoval Komenský, a preto mal žiak dostávať do rúk nástroje, "aby cítil, že má pracovať, aby si nič nepredstavoval ako vzdialené, nedostupné a ťažké". Komenský pritom opäť vychádzal tak z chápania človeka (podľa antropológie), ako aj z psychologického pohľadu. "Ľudská povaha je činná a

veľmi sa teší z pohybu, a to zo slobodného pohybu za tým účelom, aby veci sama utvárala a pretvárala".³³ Podchytením činorodosti učiteľ dosiahne to, že "v žiakovi prebudí záujem, že bude čulý a dychtivý".³⁴

Komenský však kritizoval aj zásadu niektorých iných didaktikov, že všetka práca má pripadnúť vyučujúcemu, učiacemu sa len pytagorovské mlčanie a dodáva: "Tento predpis plodí pre vyučujúceho osliu neužitočnú a márnú námahu, učiacemu sa potomkladú na cestu k úspechu prekážky a ubíja ňou pozornosť ... Človek totiž nie je peň, z ktorého ... by si mohol vydlabať sochu, ale je to živý obraz, ktorý utvára sám seba, znetvoruje a pretvára podľa toho, aká príležitosť sa mu naskytne. ...ak mu však dáš niečo robiť, povzbudíš ho, upútaš jeho myseľ, aby sa upla na svoj predmet. Je totiž celkom prirodzené, že

ten, kto sa nesie alebo vezie, nedáva pozor na cestu, kým ten, ktorý musí ísť sám, rozhliada sa, aby tu ne-
spadol, aby tu nezablúdil".³⁵

Vzájomný vzťah učiteľa a žiaka, keď sa obidvaja od seba navzájom učia, ako to už zdôrazňoval Seneca, rozvinul Komenský v línii Jednoty bratskej ako vzájomné všeučiteľstvo všetkých ľudí, ako o tom hovorí v *Pampaedii*. Ale už vo *Veľkej didaktike*³⁶ vyjadril želanie, aby mohol byť obojím: učiteľom učiteľov a žiakom žiakov. Predpokladom takejto vzájomnosti bolo aj úsilie každého, aby počas svojej činnosti pracoval aj na sebe. Komenský to nazýval slovami *fabricando fabricamur*. Vyjadroval tým nielen presvedčenie o význame činnosti, ale aj o význame kontroly seba samého, čiže spätnej väzby, ako hovoríme dnes. Touto činnosťou Komenský nemyslí len manuálnu aktivitu, ale aj premýšľanie, rozhodovanie, citové prejavy a podobne. Bránou

JAK

praktickej činnosti je predovšetkým vôľa; tá sa riadi rozumom, resp. má sa riadiť rozumom, ďalej citom a svedomím.³⁷ A opäť sa tu prejavuje úsilie Komenského o harmonický celok. Ide o to, aby človek mal pevnú vôľu, aby nedostatok vôle nebrzdil jeho konanie. Sledoval však aj prípady, keď chcenie sa neriadí rozumom, citom a svedomím, a preto varoval pred zvráteným chcením (napríklad ktoré nie je mravne podopreté). Človek teda pracuje na sebe (kladne alebo záporne) tým, ako myslí, ako sa rozhoduje. Komenský nezdôrazňuje len možnosť slobodne sa rozhodnúť, ale aj veľkú zodpovednosť a disciplínu, čo má individuálny a sociálny dosah. O rozume a cite v citovanej kapitole *Pansophie* hovorí, že majú poradný význam pre vôľu. "Rozum jej (vôli) neprikazuje, ale slúži, nesúc pred ňou pochoďeň. Vôľa potom ako hlavný rozhodca prikazuje rozumu, aby skúmal predmety, poznával ich, vyslovo-

JAK

val sa o nich; potom ho buď nasleduje alebo nenasleduje." Len harmónia rozumu, citu a svedomia s vôľou vedie ku skutočne kultúrnemu prejavu. Aby v tomto vzťahu rozumu, vôle a činu nedochádzalo k vybočeniu z pravej ľudskosti, bolo potrebné rozvíjať cit - lásku k dobru, ku kráse, k ľuďom, a predovšetkým k Bohu, v ktorom videl v plnosti to, o čo sa mal človek usilovať.

Na dosiahnutie takejto celostnosti vo vyučovaní Komenský odporúčal *pansofickú metódu*, ktorá bola premyslenou kombináciou viacerých prístupov a usilovala sa o prirodzené, nenásilné, ale komplexné pôsobenie. Autor ju nazýval aj matematickou metódou. S matematikou však nemala nič do činenia. Názov znamenal, aby bola taká nesporná, ako je matematický dôkaz. Číselné, kvantitatívne vzťahy pre Komenského neboli prvoradé, ako pre tých

jeho súčasníkov, ktorí vedy o prírode rozvíjali z matematicko-mechanického hľadiska.

Základom pansofickej metódy, ktorú odporučil vychovávateľom, bola kombinácia *analýzy*, *syntézy* a *synkrízy* (rozboru, zloženia do celku, porovnávaní). Komplexnosťou sledoval cieľ, aby pochopili zmysel života a sveta a vývoj k celkovej harmónii a jednote, pričom z ich apriórnych princípov vychádzal. Zároveň bolo potrebné oboznamovať žiakov s konkrétnymi vecami a javmi. *Obraz vyučovania*, ako si ho predstavoval Komenský, možno zložiť z jeho vychovateľských spisov, predovšetkým z *Didaktiky* a z X. kapitoly *Metódy jazykov*, z potockých a amsterdamských spisov, ktoré obsahuje súbor *Opera didactica omnia*. Komenský pritom ukázal, ako má učiteľ kombinovať prístupy k vyučovacej látke a k žiakom.

Aj keď sa Komenského názory na vyučovanie vyvíjali, z jeho spisov je zrejmé, že najprv riešil dobový problém rozporu medzi slovami a vecami, ktorý brzdil pokrok v jazykovom a vecnom vzdelávaní, v klasifikácii poznatkov a vo vedeckom bádání. Preto Komenský nabádal, aby učitelia venovali starostlivosť mysleniu a jazykovému prejavu svojmu a žiakov, vzťahom vnímania a rozumovej abstrakcie i vyjadrovania. Preto treba, kvôli výstižnosti, aby sa správne volili slová pre rozličné i podobné veci, pre pomenovanie a vecné vzťahy. Malo by to byť samozrejmom povinnosťou učiteľov, aby skúmali povahu vecí i slov, keď sa v nich prejavuje chápanie skutočnosti a myslenia, a to so všetkými nuansami.

Podobne a ešte podrobnejšie si Komenský všímal ústny prejav kazateľov a učiteľov, ktorých upozorňoval, aby nezabúdali, že vychovávajú. Napísal pre nich celú knihu o kazateľskom umení.³⁸

Želal si, aby slovný prejav kazateľov a učiteľov (v Jednote bratskej často obidve profesie vykonával jeden človek, tak ako aj Komenský) bol "hojný, svetlý, lúbezný a mocný"; *hojnosťou* chcel naznačiť bohatosť vyjadrenia mnohotvárnej skutočnosti; *svetlosťou* – jasný výklad, zrozumiteľný a pochopiteľný. Predpokladá to úzky vzťah ku skutočnosti a k mysleniu o nej; výber podstatného a vedľajšieho, názorné usporiadanie, prehľadné rozdelenie témy. *Lúbeznosť* súvisí s voľbou témy, o ktorej sa hovorí, prejavuje sa v peknom usporiadaní slov do viet a vo voľbe slov, v hlasovej modulácii, tempe a rytme reči, vo vhodnej gestikulácii. Usudzoval, že aj lúbeznosť, t. j. krása reči, je podmienená tým, aby ten, kto o niečom hovorí, bol si istý svojou vecou, o ktorej hovorí. Má sa teda pripravovať nielen tak, aby mal čo hovoriť, aby zvládol vecnú stránku, ktorá je však hlavná, ale aj preto, aby účinok jeho slov

bol estetický, akoby sme to povedali dnes. Komenský ako odchovanec humanizmu myslel aj na to, aby reč bola aj formálne pekná. Forma však mala slúžiť obsahovej náplni. V spise³⁹ z čias jeho pobytu v Blatnom Potoku písal o harmónii múdrosti a krásy v jazykovom prejave. Skutočná ľudskosť sa podľa jeho názoru prejavuje v myšlienkovvej vyspelosti a v úsilí o krásu: "Aké krásne je byť múdrym! Totiž dokázať myslou čokoľvek krásneho vymyslieť. Aké krásne je mať uhladenú reč a čokoľvek krásneho krásne vypovedať a presvedčiť o tom mysle druhých."⁴⁰ Aj keď múdrosť je na prvom mieste, pekné vyjadrovanie je pre výklad veľmi dôležité. Toto zistenie je u Komenského opäť argumentom, prečo treba harmonicky rozvíjať rozum a reč, cit a vôľu.

Ak je reč presvedčivá, Komenský ju nazýva *mocnou* a *penikavou*. Slovo, ktoré hlboko väzí v srdci, má aj silu podnecovať k činom, tak sa prihovára

JAK

Komenský k potockým učiteľom v citovanom spise, ktorý pôvodne bol prejavom pred školským zhromaždením. Rozhoduje však aj vnútorný pravdivý prístup hovoriaceho k tomu, o čom hovorí, či sa s tým zhoduje aj jeho životná prax, dodáva Komenský. Tak vlastne na začiatku každého vychovávateľovho výkladu, či už ide o rodičov alebo učiteľov, má byť autokritické zamyslenie, či vychovávateľ môže pôsobiť vlastným príkladom.

Vyučovacia hodina mala mať podľa Komenského časť venovanú učiteľovmu výkladu, časť vlastnej praxi žiakov, opakovaniu a precvičovaniu. Keď v *Didactickej rozprave (Didactica dissertatio)* z r. 1637 Komenský radil Vratislavčanom, ako používať jeho učebnice, učiteľom pripomínal tento postup: Začať krátkym odporúčením učebnej látky a ukázať, akú radosť môže priniesť nové poznanie. Pre plynulý prechod od minulej látky je dobré

JAK

nadviazať na prebraté učivo "nadhodením otázok"; učiteľ môže sa však opýtať na niečo z novej látky, aby zistil, čo žiaci vedia, aby vzbudil zvedavosť a túžbu po odpovedi na nové otázky.

Pokiaľ ide o použitie uvedeného trojakého prístupu, *analýzy, syntézy a synkrízy*, mohlo sa začať všeobecnou syntézou, t. j. predstavením celku, ktorého zloženie žiaci ešte nepoznajú, ani na čo je a podobne. Potom nasleduje analýza, ktorá rozoberá celok na časti. Nastupuje zároveň synkríza, t. j. špecifický spôsob porovnávania, odhaľujúci podstatu, vzťahy, funkciu. Synkrízou sa poznanie završuje, na ňu kládol Komenský najväčší dôraz; preto mal vlastne učiteľ ustavične sledovať vzťah medzi zmyslovým vnímaním a prechodom k mysleniu. Pritom, najmä u najmenších, Komenský upozorňoval aj na význam spojenia vnímania s pohybom.⁴¹ Preto sa stále sledovali vzťahy rozumu a reči a všetkých čin-

JAK

74

ností, ako sme sa už o tom zmienili. Myseľ – reč – ruka; vedieť – chcieť – môcť; skutočnosť – vnímanie – myslenie – reč – vôľa – cit – svedomie – konanie, to boli základné vzťahy, ktoré mal učiteľ ustavične spracúvať v mysli. Synkríza zabezpečovala, aby poznávanie skutočnosti neliplo na separovaných jednotlivostiach, teda na zlomkovitosti, ale aby sa poznanie mohlo donekonečna rozmnožovať, ako pripomenul autor *Pampaedie*: "Rozumieť súladu vecí a spoločným vzťahom všetkého ku všetkému, to je niečo, čo vnáša do mysle jasné a po všetkom sa rozlievajúce svetlo."⁴² Pedagogický a didaktický význam synkrízy Komenského doba nepochopila práve preto, že vtedy sa začal ústup od celistvosti a univerzalizmu a nastupovala separácia disciplín. Analógia totiž nemôže nahrádzať dôkaz. V pedagogike však malo význam objasňovanie nejakej veci pomocou analógie, ako aj porovnáva-

JAK

75

nie celkov a zisťovanie vzťahov vnútri celkov, snaha o triedenie a usporiadanie – a tomu mala slúžiť synkríza. Tak napríklad nové i metaforické pomenovanie tej istej veci odhaľovalo niekedy priamo podstatnú črtu, inokedy vedľajšie významy; popri estetickom účinku pomáhala veci presnejšie charakterizovať a hlbšie pochopiť. Synkrízu Komenský použil nielen ako cestu na poznanie harmonického celku sveta, ako ho videl, ale predstavovala mu aj zreteľ na životné praktické uplatnenie vedomostí a nemenej dôležitý ohľad na žiakove možnosti a schopnosti. Preto sa Komenský, ani napriek kritike súčasníkov, nikdy nevzdal synkrízy, ako to zdôraznil v spise *Ventilabrum sapientiae*⁴³ (*Vejačka múdrosti*). Tu, okrem iného, obhajoval aj synkrízu Veľkej didaktiky. V nej sa synkríza uplatňuje tak, že analogicky s prírodou Komenský dospel k základným zá-

sadám prirodzenej výchovy,⁴⁴ aby sa s výchovou začínalo vo vhodnom čase, s náležitou prípravou, postupne, od najširšieho celku, a aby až potom prišli na rad zložité podrobnosti; sústavne, bez preťažovania, nenásilne, jasne a názorne, vždy so zreteľom na úžitok, bez toho, aby sa zabudlo na niečo podstatné; dôkladne a opravdivo ("od koreňa") učiť mysliť ("otvárať oči pre porozumenie veciam") učiteľ základe priameho vzťahu žiakov ku skutočnosti; utriedene, t. j. viesť k poznaniu vecí v príčinných súvislostiach, s prihliadnutím na kvantitu a kvalitu, na sociálny význam poznania, s porozumením pre vzťahy medzi všeobecným a jednotlivým, medzi celkom a časťou. Toto všetko sprevádza radostná aktivita. Vzdelávanie a výchova sa stávajú ľahkou, rýchlou a príjemnou záležitosťou.

Až po pozornom uplatnení synkrízy môže nasle-

dovať záverečná syntéza, ktorá už môže odhaliť vec či jav v plnej zložitosti, ukázať celok i jeho štruktúru a dynamiku, aj praktické využitie.

Pri učiteľovom výklade majú žiaci pozorne sledovať príklady, vysvetľovanie, pýtať sa na to, čo dobre nepochopili. Tak je pracovná aktivita rovnomerne rozdelená na hodine na učiteľa i na žiakov. Učiteľ vyučovanie riadi, nie však autoritatívne. Učiteľovo vedenie spočíva v tom, že sa sám dobre pripraví, premyslí postup a na vyučovaní sa snaží, aby udržal pozornosť žiakov. "Učiteľovi sa nič nesmie javiť takým ľahkým, aby sa to nesnažil urobiť vždy iným a iným spôsobom ešte ľahším", hovorí Komenský v *Didaktickej rozprave* (§ 155). Všetko má žiakom "ukazovať s jasnosťou, čo možno najväčšou a predvádzať ich očiam ako vymaľované živými farbami, aby ani jeden nemohol nevidieť aj vec aj spôsob" (§ 153), ako je zložená a ako s ňou zaob-

chádzať. V *Trojtriednej latinskej škole*⁴⁵ (*Latinitatis schola triclassis*) venuje Komenský pozornosť praxi žiakov, pokusom o napodobňovanie, pričom napodobňovanie rukou alebo jazykom má trvať tak dlho, kým nebudú vedieť správne všetko, čo dobre pochopili. Aj v procese napodobňovania sa však majú viesť k samostatnosti. Ak urobia chybu v tom, čo im učiteľ ukázal, sami ju majú najprv hľadať a opraviť sa. Až keď to nebudú vedieť, zasahuje učiteľ, aby vysvetlil príčinu omylu a spôsob, ako chybu čo najrýchlejšie napraviť. Od presne napodobiteľných pokusov môžu žiaci prejsť k voľnejším, až ruka, rozum, jazyk zosilnejú a zvyknú si voľnejšie sa pohybovať a tvoriť podobné veci samostatne.

Napríklad hoci uprostred výkladu, alebo aj inokedy počas vyučovania sa možno žiakov spýtať na zmysel každej úlohy, ktorú im vysvetlili a ukázali postup, objasnili pravidlá a uviedli príklady. Učite-

lovými otázkami majú dospieť k tomu, aby vysvetlili, ako došli k záverom. Tým si zopakujú vysvetlenú látku, lepšie si ju zapamätajú, naučia sa sústredene a pozorne pracovať.⁴⁶ Komenský odporúčal, aby učiteľ pri kontrolných otázkach striedal žiakov. Ak nevedia odpovedať, aby sa pýtal triedy ako celku a pochválil za správnu odpoveď. Súťaženie žiakov pokladal za podnetné, lebo sa tým bystrí vnímanie, podnecuje sa myslenie, súdnosť, cvičí sa pamäť, cibrí reč žiakov, zvyšuje sa pracovná horlivosť, ako to rozviedol v potockých spisoch a v *Pampaedii*. Radil, aby učiteľ do aktívnej účasti začleňoval celú triedu aj pri písomnom prejave; keď nacvičujú pravopis, pri oprave slohu, písomných cvičeniach, preklade a podobne. Tak napríklad po skončení zadanej úlohy učiteľ vyvolá jedného žiaka, ktorý číta časť svojho prekladu a sám si určí spolužiaka, ktorý ho má opraviť. Učiteľ zvyčajne stojí pri prvom žia-

JAK

kovi a kontroluje aj pravopis pohľadom do jeho zošita. Keď druhý žiak vytkol chyby, dá ich učiteľ ešte posúdiť celej triede a nakoniec sám uzatvára úlohu jej definitívnym hodnotením a vysvetlením a žiaci si opravujú chybné tvary. Protivník prvého žiaka musí ešte prečítať svoju prácu a ak sa pomýlil, až následne môže opraviť chybu. Takto sa vystrieda toľko dvojíc, kým sa celá úloha neskontroluje. Pri preklade sa stáva, že žiaci nepoznávajú rovnaké slová, zvraty, takže z prác druhých sa učia. Tak sa spoločne obohacujú v používaní jazyka a zároveň si bystria myseľ. Komenský navrhoval podobne aj inde, aby sa korigovala schopnosť čítania - výslovnosť, rytmus, tempo reči. Na vyšších stupňoch, ako to vidieť vo *Veľkej didaktike*, odporúčal zaviesť mimoriadne čítanie a referovať o ňom. Môže sa zadať najmä nadanejším, aby sa

JAK

dostatočne zamestnali. Na najvyššom stupni, vysokej škole, je to spoločné bádanie, diskusia na tému (po jej rozboře) a vzájomné posudzovanie.

Aký dôraz kládol Komenský na presnosť poznávania (noetiku), najlepšie vyplýva z jeho príhovoru v Blatnom Potoku o *prospešnosti správneho pomenúvania vecí*. Inde zdôrazňoval, že žiaci sa majú učiť presne pomenúvať veci a javy, aby získali istotu, že ich poznanie sa prehlbuje, ako aj preto, aby si navzájom rozumeli, že majú na mysli tú istú vec, a aby vedeli opísať a vysvetliť to, čo treba objasniť aj vtedy, keď ide o vzdialenú, napríklad historickú záležitosť.

Za najprirodzenejšiu metódu na vyučovacej hodine Komenský pokladal dialóg, najmä nepripravený, ale aj pripravené scény, ktoré zo školy robia hru, spríjemňujú a oživujú vyučovanie. Aj sám Komenský napísal niekoľko školských hier.

Ako to bolo zvykom v období humanizmu, navrhoval žiacku samosprávu, rozdeliť triedu na desiatky (podľa antických decurií) na čele s najlepšimi žiakmi, ktorí dozerali na dochádzku a na plnenie úloh a pomáhali slabším žiakom. Desiatky medzi sebou súťažili, ale priateľsky, bez nevraživosti a najmä s cieľom dosiahnuť zlepšenie práce triedy, a tým aj školy. To, že sa tu opäť prejavuje vzájomné učiteľstvo, je očividné.

Neoddeliteľnú súčasť vyučovania podľa Komenského tvorilo *opakovanie a skúšanie*.⁴⁷ Jednak priamo na vyučovacej hodine, alebo opakovanie a skúšanie z väčších celkov učiva o deň, týždeň, mesiac, štvrťrok, o rok. Možno si o tom prečítať vo *Veľkej didaktike*, v X. kapitole *Metódy jazykov*, ako aj v školských prácach pre potockú školu a v iných. Aj pritom sa mali žiaci navzájom skúšať. Učiteľ usmerňoval opakovanie, mohol ho spájať s prie-

skumným skúšaním všetkých žiakov, dobrých aj slabších, aby opakovacie cvičenia neboli formálne. Pri skúšaní podľa Komenského rozhodovalo to, aby učiteľ zistil, či sa žiak niečo naučil, či vie predniesť alebo vysvetliť to, čo sa naučil, a najmä či rozumie všetkému a či vie svoje vedomosti využiť v praxi. Preto odporúčal, aby učiteľ viedol žiakov k pokusom bez prípravy a týždenné a mesačné kontroly celkovej úrovne žiakov uskutočňoval riaditeľ školy. Komenský videl význam školy v prehlbovaní samostatného myslenia, činnosti, o ktorej si žiak postupne uvedomuje, že nie je dôležitá len pre jednotlivca, ale aby on sám mohol šíriť poznanie a všetko, čo sa učí, a vzdelávať druhých. Komenský chápal školu ako prípravu na život, rovnako ako sa celý život stával školou.

Podľa Komenského nemalo byť veľa prostriedkov, ale mali byť vždy poruke, rovnako ako prí-

JAK

klady, poučky a pravidlá; nie sú samoúčelné, ale slúžia všeobecnému cieľu – privádzať ku skutočnej múdrosti i k čiastkovým cieľom na jednotlivých stupňoch vekového vývoja.

Je známa skutočnosť, že Komenský tak, ako mnohí humanisti pred ním, chcel školy zbaviť násilí, a preto bol za miernu, odstupňovanú, trvalú a dôslednú disciplínu. Prikladal jej však veľký význam. Vo *Veľkej didaktike* jej venoval celú XXVI. kapitolu. V X. kapitole *Metódy jazykov* zatriedil jej stupne do desiatich bodov⁴⁸ so základným zreteľom na cieľ, aby sa žiak venoval štúdiu, aby sa neporušila jeho prirodzená povaha podľa rozličných okolností. Činnosť "taká posvätná, ako je vzdelávanie ducha" nemá sa sprevádzať údermi, hnevom, mrzutosťou, krutým výrazom a trpkými slovami. Týchto desať stupňov teda predpokladá, že: 1. Žiak si váži učiteľa pre jeho vzdelanosť. 2. Cíti stálu učiteľovu

JAK

pozornosť. 3. V učiteľovi vidí príklad, ktorý chce nasledovať. 4. Učiteľ musí sledovať, či ho žiak nasleduje. 5. Nesmie poľaviť v tejto pozornosti, aby žiak neblúdil. 6. V priateľskom súťažení môžu žiaci poznať význam disciplinovanosti, aby sa dosiahol výsledok. 7. Pravidelné skúšanie, aj neočakávané preskúšanie, môžu povzbudiť disciplínu. 8. Včasné opravovanie chýb môže viesť k disciplíne. 9. Včasné brzdenie neviazanosti a nedbalosti je takisto prospešné. 10. V krajnom prípade, keď sa žiak pre svoju zlú povahu nechce podrobiť disciplíne, treba ho vylúčiť z kolektívu, aby ostatných zle neovplyvňoval. Komenský však dodáva, že takáto spurnosť nie je ani možná. Bol presvedčený, že rozhodujúce bude, keď učitelia "budú prívetiví a láskaví, takže nebudú žiakov od seba odpudzovať drsnosťou, ale naopak, budú ich vábiť k sebe otcovskou láskou, správaním a slovami; ... ak budú so žiakmi zaobchádzať láskavo,

JAK

ľahko sa vkradnú do ich srdca, takže občas sa žiaci budú radšej zdržiavať v škole ako doma".⁴⁹ Dobrý príklad učiteľa je najlepší disciplinárny prostriedok. Je to najvýznamnejší príklad z praxe a pre prax. A pretože, ako čítame na rozličných miestach *Metódy jazykov*, "prax sa stala vládkyňou vecí ... vládnut' veciam znamená stále dačo tvoriť ... pretože ľudská prirodzenosť sa teší z praktickej stránky vecí ... deti sa ťažko môžu len pozerat', čo robí iný; chcú to aj sami robiť". Varovanie, že "naši učitelia nesmú byť podobní stĺpom pri cestách, ktoré len ukazujú, kam treba ísť, ale sami nejdú", čítame v jednom z predpisov pre učiteľov.

To sa však vzťahovalo aj na morálnu stránku. Komenského učitelia nielenže mali dbať na to, aby boli príkladom aj dobrého charakteru, ale mali sa zaujímať aj o mravný život žiakov doma, v škole, mimo školy, o mravnú a náboženskú úroveň každé-

JAK

ho prostredia, ktoré na nich môže pôsobiť. Mravné a náboženské hľadiská sa prelínali celou vychovávateľskou teóriou Komenského. Preto mali mať učitelia stále na pamäti cieľ celej univerzálnej ľudskej kultúry, ktorá znamenala voliť dobro rovnako, ako poznávať pravdu a rozhodovať sa pre ňu, zamietat' to, čo je zlé pre individuálny a spoločenský život a konať to, čo je potrebné. Touto potrebnosťou Komenský nemyslel len okamžitý úžitok, ale predovšetkým to, čo život duchovne povznáša, čím človek prekračuje z ľudskej do duchovnej oblasti, ktorá síce do prírody patrí, ale zároveň je otvorená vyššiemu, duchovnému životu. V *Pampaedii* v kapitole o univerzálnom učiteľstve to nazval pekným obrazom: "nezahadzovať dukát kvôli halieru, nezanedbávať večné kvôli prchavému, nezamieňať drahocenné s bezcenným".

Pre potockých žiakov Komenský napísal celý spis

Praecepta morum (*Pravidlá slušnosti*), ktorý však skôr obsahuje predpisy, ako sa slušne správať v spoločnosti. Detailnejšie to rozviedol v XXIII. kapitole *Veľkej didaktiky* a v IX. kapitole *Informatória školy materskej*; *Predpisy pre dobre organizovanú školu* obsahujú časť o mravoch, správaní atď. Mravné aspekty možno nájsť v mnohých ďalších spisoch, najmä vo *Všeobecnej porade*, kde spolu s náboženskými zreteľmi sa prelínajú vo všetkých návrhoch na nápravu ľudských vecí.⁵⁰ Vráťme sa však k škole. Komenský za základné cnosti pokladal, podobne ako Platón, *múdrost', umiernenosť, statočnosť a spravodlivosť*. Z ich výkladu vo *Veľkej didaktike*, v *Informatóriu*, v *Pansophii* a iných poznávame, že tým myslí celé okruhy, do ktorých zaradil ďalšie cnosti, ktoré pokladal vo svojej dobe a pre vývoj ľudí vôbec za dôležité. Bola to napríklad *pravdivosť*, ktorú obsahovala tak múdrost' a prezie-

ravosť (*prudentia*), ako aj spravodlivosť (*justitia*). Umiernenosť (*temperantia*) zahrnovala sebaovládanie, striedmosť, zdržanlivosť, trpezlivosť a zdvorilosť, podobne ako statočnosť (*fortitudo*) bola spojená so sebaapremáhaním, s vernosťou a láskou. Komenský ju spája aj s ušľachtilou otvorenosťou voči ľuďom a s pracovitosťou a vytrvalosťou v práci. Pritom má na pamäti Senecove slová, že ušľachtilého ducha živí práca. Spravodlivosti je príbuzná láska k druhým ľuďom a ochota pomáhať im atď.

Pre dospelý vek Komenský odporúčal rozvíjať vzťahy medzi jednotlivými cnosťami, ale aj medzi vzdelávaním a morálkou, medzi politikou a morálkou. Morálka a náboženstvo u neho však úzko súvisia, aj keď ako zložky vzdelávania a výchovy ich uvádza osobitne. Tak ako múdrosť založenú na cnosti pokladal za dôležitejšiu ako vedomosti,⁵¹ tak

vyhradzoval zbožnosti najpoprednejšie miesto. Obsahovala vzťah k najvyššej dokonalosti, ku ktorej sa mal človek priblížiť cez poznávanie životne dôležitých vecí a javov celého sveta. Tvorila teda najširší rámec životného úsilia.

Komenský chápal zbožnosť ako praktické uskutočňovanie Božieho zákona vo viere, láske a nádeji, aby sa všetci ľudia zbavovali nenávisti, zloby, sebeckta, aby ochotne otvárali svoje oči a duše celému svetu ako škole, aby neprepadali márnosti a zúfalstvu pri akomkoľvek nešťastí a pohrome. Aj keď nezabúda na cirkevné ustanovenie, za najpodstatnejšiu pokladá vnútornú zbožnosť, aby sa čelilo pokrytectvu a fanatizmu, ale aj ľahostajnosti. Tak ako pri vzdelávaní rozumu bolo najdôležitejšie spájať teóriu s praxou, tak aj tu pokladal popri viere za podstatné praktické skutky milosrdenstva, trpezli-

vosti, spravodlivosti a skutočnú pokoru, ktorá nie je slabosťou, ale vyvierá z duchovnej sily, znášateľnosti a stáleho sebaovládania.

Takto sa v Komenského diele ustavične prelínali požiadavky pravdivého poznávania, mravného zošľachtovania a náboženského prehlbovania. Vo *Všeobecnej porade*, najmä v *Pampaedii* a *Panorthosii*, redukoval cestu k svetovej náprave ľudstva a všetkých ľudských vecí na tri hlavné princípy: *univerzálnosť, jednoduchosť a dobrovoľnosť*; pretože náprava sa má týkať všetkých, všetkého a všestranne (naskrz), má sa vykonať predovšetkým v najpodstatnejších veciach a bez násilia, bez vojen, rešpektovaním slobody ľudskej prirodzenosti.

JAK

92

UČITEĽSTVO AKO POVOLANIE A SOCIÁLNA PRESTÍŽ UČITEĽSKEJ PRÁCE

Komenský nezabudol pripomínať náročnosť učiteľského povolania, ako to vidieť z nášho predchádzajúceho sledovania jeho názorov. Učiteľská práca utvára živého človeka, najzložitejšieho tvora, pre budúce dobro celej spoločnosti. Učiteľ pomáha uchovávať hodnoty minulej kultúry, ale má byť pripravený utvárať aj budúcnosť, lebo vychováva budúce generácie. Preto, ako Komenský píše v *Pampaedii*, majú byť vzdelávatelia ľudí zo všetkých najvyberanejších; *zbožní, počestní, vážni, príčinní, pracovití a múdri*.⁵² Komenský zdôraznil, že učiteľstvo je poslanie a že každý sa nehodí na túto prácu – *"byť didaktikom je zvláštny Boží dar"*.⁵³ Tam, kde sa nájdú ľudia takto nadaní, ktorí splňajú uvedené predpoklady, *"musia byť s radosťou prijímaní, pros-*

JAK

93

bami a platom lákaní, podporovaní, povzbudzovaní a ak chcú vytrvať v tejto snahe, chránení pred príkorím", ako čítame v *Predpisoch pre dobre organizovanú školu*. Aj v *Panorthosii* znovu zdôraznil, že učitelia sa majú platom zabezpečiť z verejných prostriedkov, a to takým, aby zodpovedal náročnosti ich práce v škole aj v spoločnosti. Vynikajúci učitelia sa majú odmeňovať, a tak povzbudzovať do ďalšej práce. V tomto zmysle Komenský apeloval na obce a na školských dozorcov, scholarchov. Súkromné školné od rodičov ponechával ako "pobádanie učiteľskej horlivosti" s tým, že sa rozdelí, ale až na konci roku po verejných skúškach, keď sa ukáže, že učiteľ doviedol žiakov tak ďaleko, ako mal.⁵⁴

V protiklade s tradičným prednostným oceňovaním funkcie kazateľa alebo kňaza v porovnaní s učiteľským povolaním Komenský pokladal obidve povolania za rovnocenné: "Učiteľské povolanie nech je

samostatné a rovnako posvätné ako kňazské povolanie." Napísal to v *Predpisoch pre dobre organizovanú školu*⁵⁵ s apelovaním na scholarchov (škôldozorcov), t. j. tých, ktorí spoluurčovali, ako budú obsadené učiteľské miesta a dozerali na školy, na učiteľov a žiakov, na ich prácu a správanie a celý spôsob života, ale aj na rodičov, ako vychovávajú deti. Mali pomáhať v odmeňovaní žiakov a v trestaní priestupkov, v celkovej starostlivosti o školy, pretože tie sú základom ľudského šťastia v prítomnosti a budúcnosti.

Najlepšie učiteľské vzdelávanie chcel Komenský stavať na zásadách univerzálneho pansofického utvárania človeka, ako to načrtol najmä v súhrne v VII. kapitole *Pampaedie*. Preto nevyhnutne na týchto zásadách, pretože tieto budú smernicami ich práce ako učiteľov.

Ako to viackrát opakoval vo svojom diele, všetko

záleží na dobrom začiatku, popredná stráž ľudského pokolenia je v kolíske, preto sa musia učitelia v elementárnej škole zaujímať o predškolskú výchovu svojich žiáčikov, podobne ako učitelia na ďalších stupňoch vekového vývoja žiakov majú poznať spôsob ich predchádzajúceho vzdelávania. Komenský neodporúčal, aby sa najmenším žiačikom dávali menej vzdelaní, menej skúsení učitelia. Naopak, tu videl miesto pre najvzdelanejších, a najrozumnejších, lebo na základoch záleží najviac a "čím menej kto vie, tým horšie učí", tak znejú Komenského slová v Predpisoch.

Komenský chcel pozdvihnúť sociálnu prestíž učiteľa a učiteľovej práce. Učiteľskú činnosť pokladal za rozhodujúcu pre úroveň celej spoločnosti. Veď školy sú "štepnice obce a cirkvi" a náprava ľudských vecí – filozofie, teológie a politiky – zahrnuje aj nápravu škôl ako *dielni svetla*, ako *dielni ľudskos-*

JAK

ti. Svetlo vzdelávania a výchovy spôsobuje zmeny v súkromnom a verejnom živote, je prvým zdrojom poriadku v ľudských veciach, ak sa správne rozširuje, tak školy pôsobením učiteľov zahŕňajú tmu nevzdelanosti a svojou nápravou sa stávajú "predohrou veľkej a všeobecnej nápravy ľudských vecí".⁵⁶ Pre túto vzájomnú prepojenosť spoločenského života v širokom zmysle so spoločenstvom školy Komenský chcel mať školy ako malé štáty, založené na zákonoch a poriadku. Inokedy o školách hovoril ako o malých rodinách, pre ktoré je typická vzájomná láska. Náprava akéhokoľvek kolektívu však závisela od nápravy všetkých jeho členov, takže individuálne a sociálne treba chápať v stálej spojitosti, závislosti, jednote.

Ako v spoločnosti nemožno nič napraviť inakšie než prestavbou od základu, tak aj učiteľovu prácu videl Komenský ako starostlivé obrábanie záhrady,

JAK

ale zároveň ako umelecké dielo, aj ako rozumové staviteľstvo. Pri vedení ľudí k múdrosti, mravnosti a zbožnosti tak, ako pri stavebnom diele "nič nedá sa stavať bez základu, nič bez staviva, tak alebo onak pripraveného a vytvoreného, sa nedá pristavať, upevniť, ani ozdobiť".⁵⁷

Učiteľova práca sa nevzťahovala len na školu ako takú, ale aj na celý život. Predovšetkým prostredníctvom tejto práce sa škola stávala školou celoživotného vývoja. Komenský vniesol do psychologického pohľadu a do vychovávateľského procesu myšlienku vývoja. Všimol si podmienky, v ktorých sa rozvíjalo poznanie a všetky schopnosti, ktoré chápal ako celostnú kvalitatívnu pripravenosť na samostatnú životnú činnosť. Túto pripravenosť mala znásobovať výchova. Prirodzená výchova v jeho chápaní harmonizuje s procesom rastu a vývoja po celý život. Nie je automatizovanou umelou proce-

dúrou, ale sama sa stáva životným procesom, ktorého stupne na seba nadväzujú. Preto hľadal aj vzťahy medzi problémami prirodzeného vývoja a otázkami systému pansofickej univerzálnej kultúry. Obidvoje malo zodpovedať dosiahnutému stupňu spoločenského vývoja a zároveň obsahovať otvorené možnosti na jeho završenie. Na to všetko upozorňoval učiteľov a pripravoval ich na prácu uskutočňovať tieto princípy. Ak tieto zásady za života Komenského boli prevažne utopické, tým bližšie sú nášmu storočiu. Učíme všetkých všetko podstatné pre čo najvšestrannejší život? Vieme, môžeme a chceme privádzať k dokonalosti ľudskú prirodzenosť svojich žiakov? Odpovedajme si aj na všetky ďalšie otázky, ktoré nám Komenský kladie vo svojom diele a rozvíjame aj iné črty komenianizmu.⁵⁸

POZNÁMKY

- ¹ Život J. A. Komenského. Spisy drobné. Praha 1902, s. 367.
² Praha 1876, s. 5.
³ Theatrum universitatis rerum. Dílo J. A. Komenského. Opera omnia I. Praha 1969, s. 102 nn.
⁴ Triertium catholicum je jedným z posledných spisov J. A. Komenského, ktorý už nevydal.
⁵ De pueris instituendis (O výchove detí), kap. 7, § 7.
⁶ Didactica magna XII, 8.
⁷ Spis dokončil v originálnom českom znení v Lešne 1632. V latinskej verzii sa nachádza v diele Opera didactica omnia I. Porovnaj i Pampaediu VIII a IX (o prenatálnej starostlivosti a predškolskej výchove).
⁸ Porada vznikala od r. 1643. Pri požiari Lešna v r. 1656 počas švédsko-poľskej vojny zhoreli rukopisy Porady, zachovali sa len niektoré koncepty. Počas pobytu v Amsterdame Komenský Poradu znovu prepracoval, ale už ju celú nevydal. Rukopis sa našiel až v r. 1934 v Halle a prvýkrát vyšiel v Prahe v r. 1966.

JAK

100

- ⁹ E scholasticis labyrinthis exitus in planum (Východ zo školských labyrintov). Opera didactica omnia IV, 9 n.
¹⁰ Ventilabrum sapientiae (Vejačka múdrosti) § 11 – 13.
¹¹ Didactica magna IV, 1, 5.
¹² Pansophia IV, 7.; Pampaedia III, 21.
¹³ Pampaedia III, 20, 21; VII.
¹⁴ Porovnaj Didactica magna, Praefatio 5, Pampaedia IV, 8 a iné.
¹⁵ V mnohých častiach Pansophie varuje pred deformáciami v každej ľudskej činnosti.
¹⁶ Porovnaj Clamores Eliae, Kastellaum (Hunsrück 1977, s. 172, 192) i Panorthosiu XXIV alebo Unum necessarium VII, 13. Porovnaj Ludvíkovský J.: Antická a renesančná idea smíšené ústavy u J. A. Komenského. In: Sborník prací Filosofické fakulty. Brno 1957, s. 195 – 210.
¹⁷ Didactica magna XII, 19 nn.
¹⁸ Pansophia V, kap. I, § 4.
¹⁹ Fortius redivivus, 17, s. 331 – 332.
²⁰ Methodus linguarum novissima X, 17. Táto kapitola bola vydávaná aj separátne ako Analytická didaktika.

JAK

101

²¹ Pampaedia VIII, 26.

²² Methodus linguarum novissima X, 48, axióma LXXV.

²³ Prvé vydanie v Lešne r. 1631, po česky r. 1633 (*Dvěře jazyků otevřené*), potom v prekladoch do najrôznejších jazykov šírila táto didaktika slávu Komenského. O vplyve jeho učebníc i celého diela píše F. Karšai v monografii Komenský a Slovensko (Bratislava, SPN 1970).

²⁴ Ukázková tlač z r. 1653 v Blatnom Potoku, 1. vydanie z r. 1658 v Norimberku.

²⁵ Didactica magna XIX, 6. Citát uvedený vyššie je takisto z tohto diela X, 1.

²⁶ Pozri Predhovor k spisu Via lucis (Cesta svetla).

²⁷ Celá Pampaedia sa sústreďuje na výklad univerzálnej kultúry podobne ako ostatné diely Porady, najmä Panorthosia; teória spoločenskej nápravy, začínajúc jednotlivcom, cez rodinu, školu, cirkvi a štáty k svetovej kultúre. Porovnaj Pampaediu I, 1 a nn, Panorthosiu, najmä I, XX–XXIV i Čapkovú, D.: Myslitelsko-vychovateľský odkaz J. A. Komenského. Praha, Academia 1987.

²⁸ Panorthosia XXIII, 14.

JAK

102

²⁹ Panorthosia II, 7 nn.

³⁰ Panorthosia III, 5.

³¹ Pansophia IV (Mundus materialis – Hmotný svet), kap. IV.

³² Methodus linguarum novissima X, 24.

³³ Ibidem.

³⁴ Porovnaj Methodus linguarum novissima X, 24.

³⁵ Ibidem a tiež VIII, 16.

³⁶ Didactica magna, Praefatio, § 21.

³⁷ Porovnaj Pansophia (Mundus materialis), kap. VIII. Podobne aj v Pampaedii.

³⁸ Zpráva a naučení o kazatelství. Dílo J. A. Komenského 4. Opera omnia. Praha 1983, s. 17 nn.

³⁹ De eleganti elegantiarum studio, Opera didactica omnia III, 750 nn.

⁴⁰ Ibidem, s. 751.

⁴¹ V Pampaedii IX, kde hovorí o predškolskom veku, nazýva jednu etapu vývoja najmenších "triedou zmyslového vnímania a prvých krôčkov".

⁴² Pampaedia VII, 16 n. Na didaktický význam synkrízy upozornil E. Čapek v edícii Didaktiky analytické v r. 1946; neskôr

JAK

103

J. Kyrášek v titule *Synkritická metoda* v díle J. A. Komenského, Praha 1964.

⁴³ *Ventilabrum sapientiae* – pozri *Opera didactica omnia* IV, 46–52. Tu je odkaz na § 30–32. Definícia synkrízy v tomto spise je v § 32, 33 nn. Obdobne ju definuje v *Pampaedii* VII, 16.

⁴⁴ Pozri najmä XVI–XX. V úvodných kapitolách Veľkej didaktiky (I–V) synkríza umožnila Komenskému zasadiť problémy vzdelávania a výchovy do širšieho problému vzťahu človeka k svetu ako celku.

⁴⁵ *Opera didactica omnia* III, s. 113–134. Podobne *Didactica magna* XIX.

⁴⁶ *Didactica dissertatio* (Didaktická rozprava) § 180–183, podobne *Latinitatis schola triclassis* § 14, 16, 18 n, *Didactica magna* XIX a iné.

⁴⁷ Pozri napríklad *Didactica magna* XVIII, § 43–46; *Latinitatis schola triclassis* § 19–23; *Methodus linguarum novissima* X, § 86–88 a iné.

⁴⁸ *Methodus linguarum novissima* X, § 35–38.

⁴⁹ *Didactica magna* XVII, 16. Podobne *Pampaedia* VII.

⁵⁰ Okrem toho v *Pansophii*, ktorá je tretím dielom *Všeobec-*

JAK

104

nej porady, jedna časť (*Mundus artificialis*) sa venuje ľudskej činnosti (5.), hneď ďalšia (6.) časť hovorí o mravnom svete (*Mundus moralis*) a nasledujúca (7.) sa sústreďuje na náboženské otázky (*Mundus spiritualis*).

⁵¹ Cituje Senecovo "bez mravov sa nemožno naučiť ani múdrosti" (*Praecepta morum* – Pravidlá správania – motto).
⁵² *Pampaedia* VII, § 4.

⁵³ *Leges scholae bene ordinatae* XXIII, 4.

⁵⁴ Porovnaj aj *Panorthosia* XXII, 28–30.

⁵⁵ Predpisy pre dobre organizovanú školu XXIII, 4.

⁵⁶ *Panorthosia* XXII, 2, 9, 12 atď.

⁵⁷ *Typographeum vivum* – Živá tlačiareň VI, § 14. Komenský tu vysvetlil, že vzdelávacia práca môže byť rýchla a ľahká ako tlač kníh, ak sú na to všetky podmienky, pomôcky a schopnosť pracovať.

⁵⁸ Čapek, B. J.: K otázke podstaty a funkcie komenianizmu. *Filosofický časopis*, 18, 1970, s. 1–11.

JAK

105

VÝBER Z KOMENSKÉHO NÁZOROV
O UČITÉLOVI Z DIEL

Didactica magna (Veľká didaktika)

Fortius redivivus (Fortius znovu živý, alebo ako vy-
hnať lenivosť zo škôl)

Leges scholae bene ordinatae (Predpisy pre dobre
organizovanú školu)

Pansophia (Všemúdrost')

Pampaedia (Všeobecné vzdelávanie – vševýchova)

784
LEGES SCHOLÆ
benè ordinatæ.

Curatoribus S.

Dilectissimi, Sapienter Aristoteles *Vitam, ubi nullis publicis legibus vivitur, Cyclopicam* alius ex adverso. *Res Repub. corruptam vult, rumpat ordinem.* Nos igitur qui Civitatem Scholæ nostræ salvam cupimus, Legibus eam cingamus, & qui Republicam nostram nunquam corrumpi optamus, ne confusus in ea semel ordo unquam rumpatur summè provideamus, necesse est. *Quæ res fecit, ut Ordinem Scholæ totius in Leges, hæc est brevis & ponderosa sententia, referre libuerit.*

I.

Leges Ordinis Scholasticæ: ratione RERUM, PERSONARUM, DISCIPLINÆ.

1. *Ordinum est, cuius prima & ultima cum omnibus intermedii ita coherant, ut omnia breviant sibi invicem, & suo toti, ad communem finem.*

2. *Cum ergo in Scholâ concurrant I. Res agende, II. Personæ agens, III. utriusque Vinculum Disciplinæ, quæ RES atque PERSONÆ, & DISCIPLINÆ, in exactum ordinem rediguntur.*

3. *RES sunt, tum sine articulo, propter quem Scholæ sunt: tum Media sibi aliquando destinata, Litteræ, Tempora, exemplarum Exemplaria, & Libri: tum agendi modus, seu Methodus.*

4. *PERSONÆ sunt, tum doctrinam haurientes, Discipuli cum Decurionibus suis: tum doctrinam tradentes, Praeceptores publici cum Pedagogo privatim, praedilectique ac moderatores omnium Reclitæ: tum operam agentes, Inspectores ac Scholarchæ, Selectissimi scilicet ex utroque ordine (Ecclesiastico & Politico) aliamque Viam, quibus ob singulariter spectatam pietatem, prudentiam, fidem, Republicæ & Ecclesiæ hanc suæ ad posteros sinceritatem ipse committit.*

5. *VINCULA Scholæ sunt Leges Legumque exactissimè Disciplinæ, sicut quoque circumscriptenda cautissima.*

II.

Leges de Scholæ finibus exactissime observandis.

1. *Excellenti Christianæ Scholæ finis esse, ut efficiat sibi officium: Humanæ vero humanæ, & Christianæ vero Christianæ. Quod erit, si ad hoc Sapientiae contentum aditum omnes redierint, I. Mentis sapienter, II. Litterarum, III. Operibus piis, IV. Modis virtutis, V. Caritate.*

2. *Sapienter, Agere, Leges, Sapienter SAL est, necessarium uti humanæ Vixæ candidissimum, sine quo sicut & servile est, omninoque corruptio.*

III.

Leges de studiorum Loco.

1. *Quæ Classis sit Auditoria sicut: ut Cæcus qui-que seorsum sua agat, alieno strepitu nunquam inter-ruptus.*

2. *Quodlibet Auditorium instruitum esse sua Cathedrali, sicut per (numeros sufficientes) subditos: utque ita ordinatis, ut Magister Discipulos sibi observos in conspectu habeat semper omnes.*

3. *Cur.*

omnia. Omnia ergo vestimenta vestra (quam hic offerimus Deo, Juvenis Christiana) sicut salutar (Lev. 2. 1). Mar. 9. 40.)

3. *Leges tantum docere, & non simul Sapere (h. e. Linguis docere sine Rerum intellectu) non est humanam naturam perficere, sed incurrere duntaxat. Docere autem res Intellegere, & non simul Agere, Pharisæi-ismi species est: qui Dicunt, & non faciunt (Math. 23. 2.) Scribentes denique res, & Agere, nec tamen scientia aut actionis suæ servitium, seminefacere est. Nostra ergo actionum generos, utinamque prudentes, sic Ingenia veritas, ubique. Quod per totam Viam (in Occidentum est usum.*

4. *Et quia non cum Rebus tantum, sed & Homini- bus, verandum est in vita, Conversations quoque huma- mane idem reddere (in quacunque societate) allu- sando Scholæ, tanquam Virtutum & Humanitatis officina.*

5. *Quia denique semper in oculis versatur Dei, hunc respectu ubique, ac venerari sancti, docendi sunt omnes. Partem proinde intima officina, verumque Sanctorum, esse alluorabit Scholæ.*

6. *Et per consequens, Omnes Scholæ alluorabit exercitia eo tendant, ut sua candidatibus desint Omnia que in Vita observantur: I. Nihil, II. Pesse, III. Elinguere, IV. In Virtutis usum, V. Pietatisque occupationem, transire.*

7. *His demum observatis finibus Scholæ esse poterit, eritque, Teram Reipub. Et Ecclesiæ summam: Spiritus sancti (sacrosanctis auribus Dei harmonia)*

DE
RERUM
HUMANARUM
EMENDATIONE
CONSULTATIO
CATHOLICA
Ad Genus Humanum

Ante alios verò

Ad Eruditos, Religiosos, Potentes,
EUROPÆ.

DE
EMENDATIONE REUM HUMANARUM
CONSULTATIONIS Catholice

Pars Tertia

PANSOPHIA

lib.

De conuincendo Universalis Sapientia Synta-
gmate, quod omnibus Quia sua Bona et
Mala, eadem assequendi et assequendi via, can-
re infallibiles exhibet, consultator, quidem
Specimen proponitur digerendo Res Omnes in
septem Orbis, in Mundo quibus promittitur

MUNDUS POSSIBILIS

con totius Pansophie legis.

De Reum Humanarum
EMENDATIONE
CONSULTATIONIS Catholice
Pars IV^{ta}

PAMPADIA

In qua

De Ingeniorum Cultura Universalis,
totius Vita negotiis ita in saccol-
los redigendis, ut Mens cuiusq;
Hominis (per omnes aetates fru-
viter occupata) hortus deli-
ciarum fieri queat, con-
sultatur.

Res tanta haud infoluitur tentatae
Specimina exhibentur.

Cant. 4. 16

Surge Aquilo et veni Auster perfla Hortum acem,
ut fluant Aromata illius.

16. *Učitelia, ak budú prívetiví a láskaví, takže nebudú žiakov od seba odpudzovať nejakou drsnosťou, ale naopak, budú ich vábiť k sebe otcovskou láskou, správaním a slovami; ak im budú poukazovať na prednosti, príjemnosť a ľahkosť učenia, na ktoré sa dávajú; ak niekedy pochvália usilovnejších (rozdeľujú maličkým aj jabĺčka, orechy, cukríky atď.); ak pozvú k sebe niektorých žiakov a ukážu im alebo aj všetkým verejne zobrazenie toho, čo sa raz budú učiť, optické i geometrické nástroje, glóbus a podobné veci, ktoré by mohli v nich vzbudiť obdiv; ak po nich odkážu niekedy niečo rodičom. Slovom, ak budú zaobchádzať so žiakmi lás-*

kavo, ľahko sa vkradnú do ich srdca, takže sa budú občas radšej zdržiavať v škole ako doma.

17. *Škola sama má byť miestom ľúbezným, vábiacim oči vnútri i zvonku. Vnútri nech je svetlá, čistá miestnosť, ozdobená všade obrazmi, či už to budú portréty význačných mužov, zemepisné mapy, nejaké historické pamiatky alebo nejaké ozdoby. Zvonku nech je pri škole nielen voľný priestor na prechádzky a spoločné hry (pretože ich nemožno deťom odoprieť, ako o tom budeme písať neskôr), ale aj nejaká záhrada, do ktorej by sa mohli púšťať, pričom ich treba nabádať, aby sa tešili pohľadom na stromy, kvety a byliny. Keby sa vec takto zariadila, je pravdepodobné, že by chodili do školy s rovnakou radosťou, ako chodia na jarmok, kde majú nádej uvidieť a počuť vždy niečo nové.*

18. *Veci samy vábajú mládež, ak sa prednášajú podľa chápanosti veku a jasne a najmä, ak sa k nim*

niekedy primiešavajú žarty alebo aspoň niečo menej vážne, ale vždy príjemné. Lebo to znamená spájať príjemné s užitočným.

19. *Metóda*, ak má vzbudiť chuť do učenia, musí byť *po prvé prirodzená*. Lebo všetko, čo je prirodzené, postupuje samo od seba. Vodu netreba nútiť, aby tiekla dolu svahom; odstráň len násyp alebo čokoľvek, čo ju zadržuje, hneď ju uvidíš tiecť. Ani vtáka netreba prosiť, aby vyletel, stačí len otvoriť klietku; podobne ani oko alebo ucho netreba prosiť, aby sa obrátilo k peknej maľbe alebo melódii, ak im ju ponúkaš; skôr v takýchto prípadoch ich bude treba hatiť. Čo si však vyžaduje prirodzená metóda, vidieť z predchádzajúcej kapitoly a bude zrejmé i z nasledujúcich pravidiel.

Po druhé, aby už sama metóda privábila myseľ, treba ju nejako rozumne osladovať, to jest, aby sa vyučovacie predmety, nech sú akokoľvek vážne,

JAK

116

prednášali priateľsky a príjemne, totiž formou rozhovoru alebo pretekov v hádankách a v podobenstvách a bájkach. Ale o tom obširnejšie neskôr.

20. No a vrchnosť a kurátori škôl môžu podnecovať horlivosť usilovných žiakov, ak sa sami budú zúčastňovať na školských slávnostiach (či sú to cvičenia, deklamácie a dišputy, či skúšky a promócie) a usilovnejším budú udeľovať pochvalu a menšie dary (bez protekcie).

VEĽKÁ DIDAKTIKA, XVIII. KAPITOLA

44. *Opytovanie* znamená, že sa pýtame učiteľa, spolužiaka alebo knihy na neznámu vec. *Zapamätanie* sa deje tak, že to, čo sme poznali a pochopili, vstúpujeme do pamäti a pre väčšiu istotu si to zapi-

JAK

117

sujeme (lebo je málo ľudí s takým šťastným nadaním, že sa vo všetkom môžu spoliehať na pamäť). Učenie iných prebieha tak, že všetko to, čo sme pochopili, rozprávame zasa spolužiakom, alebo tým, s ktorými sa stretneme (prvé dva spôsoby sú školám známe, tretí ešte nie dostatočne, no bolo by veľmi užitočné zaviesť ho do škôl). Lebo je veľmi pravdivý výrok: *Kto učí iných, vzdeláva seba samého* nielen preto, že opakovaním utvrdzuje v sebe svoje pojmy, ale i preto, že dostáva príležitosť hlbšie preniknúť do vecí. Preto znamenitý muž *Joachim Fortius* píše o sebe, že všetko, čo niekedy len počul alebo len prečítal, mu vyšumelo z hlavy hádam i za mesiac; čo však sám učil iných, to má vraj také isté ako svoje prsty a je presvedčený, že mu to môže vziať len smrť. Preto radí, aby ten, kto chce v štúdiách dobre napredovať, hľadal si žiakov, i keby im mal za to platiť. Je lepšie, vraví, ak si odoprieš niečo zo

JAK

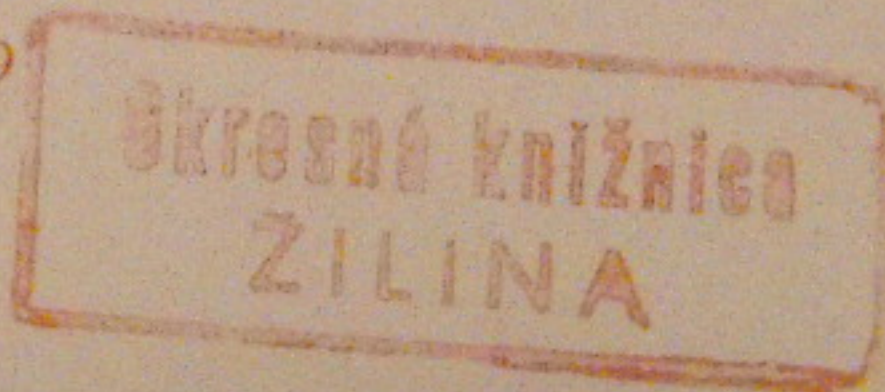
118

svojho vonkajšieho pohodlia, len aby si mal niekoho, ktorý by ťa chcel počúvať, ako učíš, to jest, ako napreduješ. Toľko *Fortius*.

45. Bude to menej namáhavé a zaiste to bude viacerým na osoh, ak učiteľ každej triedy zavedie medzi svojimi žiakmi tento nezvyčajný druh cvičenia nasledovným spôsobom. Každú hodinu po stručnom výklade učebnej látky, jasnom vysvetlení zmyslu slov a názornom poukázaní na užitočnosť veci prikáže hneď niektorému zo žiakov, aby vstal a všetko to, čo povedal učiteľ, v tom istom poradí (akoby už sám bol učiteľom iných) zopakoval a tými istými slovami objasnil pravidlá a na tých istých príkladoch ukázal, ako treba tieto pravidlá použiť. Všade, kde sa dopustí chyby, treba ho opraviť. Potom nech rozkáže vstať inému a urobiť to isté, kým ostatní ho budú počúvať; potom tretiemu a štvrtému (a koľko bude treba), kým nebude zrejmé, že to

JAK

119

všetci riadne pochopili, že to už vedia opakovať a učiť iných. Neodporúčam tu zachovávať nijaké poradie, len aby sa najprv vyvolávali nadanejší žiaci, aby ich slabší žiaci posilnení ich príkladom, mohli ľahšie nasledovať.

46. Z takéhoto cvičenia bude päťoraký znamenitý úžitok:

a) Učiteľ si vždy získa pozornosť žiakov, pretože hneď ten, hneď onen bude musieť vstať a zopakovať celú lekciu, každý bude chtiac-nechtiac napínať uši, aby mu nič neuniklo. Čulá pozornosť tohto druhu, upevnená niekoľkoročnou praxou, urobí mladíka bdelym pre všetky životné úlohy.

b) Učiteľ sa zaručene dozvie, či všetci správne pochopili všetko, čo vykladal. Ak nie, hneď to napravi vo svoj i žiakov veľký prospech.

c) Keď sa toľko ráz zopakuje to isté, napokon aj najpomalší to pochopia, takže budú môcť kráčať

JAK

120

rovnakým krokom s ostatnými, kým nadanejší sa budú medzitým príjemne tešiť z istoty, že vec tak jasne pochopili.

d) Týmto mnohonásobným opakovaním sa všetci žiaci oboznámia s úlohou ľahšie, ako keby sa s ňou doma aj ako dlho trápili, takže ak si ju ešte večer a ráno len prečítajú, poznajú, že im všetko hravo utkvelo v pamäti.

e) Keď týmto spôsobom pripustíme žiaka k akoby učiteľskému úradu, dodá mu to istú čulosť a chuť do učenia a zvykne si smelo vystupovať pred ľuďmi a bez strachu hovoriť o akýchkoľvek počestných veciach; a to mu bude v živote veľmi prospešné.

47. Tým istým spôsobom budú môcť aj mimo školy, či už pri stretnutí, alebo na prechádzke, uskutočňovať rozličné porady a úvahy o veciach, ktoré sa či nedávno, alebo už dávnejšie naučili, alebo o akejkoľvek novej látke, ktorá sa naskytne. Preto,

JAK

121

všetci riadne pochopili, že to už vedia opakovať a učiť iných. Neodporúčam tu zachovávať nijaké poradie, len aby sa najprv vyvolávali nadanejší žiaci, aby ich slabší žiaci posilnení ich príkladom, mohli ľahšie nasledovať.

46. Z takéhoto cvičenia bude päťoraký znamenitý úžitok:

a) Učiteľ si vždy získa pozornosť žiakov, pretože hneď ten, hneď onen bude musieť vstať a zopakovať celú lekcii, každý bude chtiac-nechtiac napínať uši, aby mu nič neuniklo. Čulá pozornosť tohto druhu, upevnená niekoľkoročnou praxou, urobí mladíka bdelym pre všetky životné úlohy.

b) Učiteľ sa zaručene dozvie, či všetci správne pochopili všetko, čo vykladal. Ak nie, hneď to napraví vo svoj i žiakov veľký prospech.

c) Keď sa toľko ráz zopakuje to isté, napokon aj najpomalší to pochopia, takže budú môcť kráčať

JAK

rovnakým krokom s ostatnými, kým nadanejší sa budú medzitým príjemne tešiť z istoty, že vec tak jasne pochopili.

d) Týmto mnohonásobným opakovaním sa všetci žiaci oboznámia s úlohou ľahšie, ako keby sa s ňou doma aj ako dlho trápili, takže ak si ju ešte večer a ráno len prečítajú, poznajú, že im všetko hravo utkvelo v pamäti.

e) Keď týmto spôsobom pripustíme žiaka k akoby učiteľskému úradu, dodá mu to istú čulosť a chuť do učenia a zvykne si smelo vystupovať pred ľuďmi a bez strachu hovoriť o akýchkoľvek počestných veciach; a to mu bude v živote veľmi prospešné.

47. Tým istým spôsobom budú môcť aj mimo školy, či už pri stretnutí, alebo na prechádzke, uskutočňovať rozličné porady a úvahy o veciach, ktoré sa či nedávno, alebo už dávnejšie naučili, alebo o akejkolvek novej látke, ktorá sa naskytne. Preto,

JAK

keď sa ich zide niekoľko, nech si vyvolia (či už losovaním alebo hlasovaním) namiesto učiteľa zástupcu, ktorý by viedol debatu. Ak by sa niekto, koho spolužiaci určili, zdráhal to prijať, nech je prísne potrestaný; chceme totiž, aby toto pravidlo malo železnú platnosť, aby sa nielen nikto nevyhýbal príležitosti vyučovať a učiť sa, ale aby ju všetci vyhľadávali. O cvičení v písaní (ktoré je tiež účinnou pomôckou na dosiahnutie prospechu) pohovoríme osobitne pri opise školy s vyučovacím jazykom materinským a pri opise klasickej školy (v XXVII. a XXVIII. kapitole).

JAK

122

FORTIUS ZNOVU ŽIVÝ,
ALEBO
AKO VYHNAŤ LENIVOSŤ ZO ŠKÔL

17. *Dobrym učiteľom* je ten, kto sa usiluje byť tým, za čo ho pokladajú, t. j. učiteľom, nie maskou učiteľa. Teda nebude sa vyhýbať učiteľskej práci, ale bude ju vyhľadávať a nebude konať prácu len naoko, ale vážne, nie do vetra, pre ozajstný a ustavičný pokrok žiakov, vzťahujúc všetko na seba a svojím príkladom vstúpajúc žiakom Senecov výrok: "Ušľachtilý duch sa živí prácou. Nestačí, keď neodoprieš prácu, žiadaj si ju. Muž sa nesmie báť námahy". Dobrý učiteľ sám hľadá, koho by mohol učiť (najlepší učitelia sa tešia, keď majú veľa žiakov, hovorí Fabius); vyhľadáva, čo by učil,

JAK

123

pretože chce každého dôkladne naučiť všetko. Hľadá spôsob, ako by mal učiť, aby čisté pramene náuk vtekali do myslí bez bitky, bez kriku a násilenstva, bez nechuti, príjemne a milo. Snaží sa ako usilovný sochár čo najkrajšie vykresat', pomaľovat' a všakovak opracovat' malé Božie obrazy a urobiť ich čo najpodobnejšími ich najdokonalejšiemu pravzoru; túži ako ozajstný rozdávač večného svetla zaháňať duševnú tmú a vliat' svetlo do všetkých zmyslov a činov. Ako horlivý staviteľ všade zháňa stavivo vzdelania, zvažá ho, znáša, rozmeriava, urovnáva, spája do celku, aby zaplnil celý priestor ľudskej duše stavbami, prispôsobuje všetko všetkým zmyslom a umne usporadúva. Ako dobrý pastier naveky je so stádom svojich baránkov a starostlivo dbá, aby ich bránil pred zúrivosťou divjej zveri, chránil pred nákazlivými chorobami, odvracal od scestia bludov, pásol na zdravej paši života a napájal v potokoch

JAK

124

živých vôd. Ako usilovný záhradník sa stará, aby všetky nebeské rastlinky, ktoré sú mu zverené, pestoval vo svojej záhradke, aby sa po celú jar svojho života riadne sadili, polievali, upevňovali a rástli. Ako verný pomocník rodiaceho sa nadania robí všetko s najväčšou starostlivosťou, aby nadanie ľahšie a šťastnejšie vydalo svoje plody. Napokon vystupuje ako statočný vodca v boji proti barbarstvu a všetkej bezbožnosti atď. Šťastné školy, ktoré majú takých učiteľov!

19. *Dobrym správcom (kurátorom) školy je ten, kto sa všemožne stará o blaho školy a kto vidí svoj prospech len v tom, čo je pre školu dobré. Školu totiž pokladá za svoju Spartu a domnieva sa, že ak ho do nej povolali, musí ju všetkými možnými spôsobmi vyzdobit'. Robí teda to, čo robí dobrý vojvodca s vojskom: obstará preň ráznych vodcov, veliteľov, stotníkov, radí prijímať len dobrých vojakov,*

JAK

125

alebo prijatých na dobrých vycvičiť a navyká ich na presný poriadok. Predovšetkým ich vystrojí čo najlepšou výzbrojou, zavedie disciplínu, prísahou zaviazá k vernosti, sľúbi a dáva im načas vyplácať náležitý žold. Až potom ich vedie proti nepriateľovi a rozkáže im statočne sa držať. Keďže nikdy nepovoľuje vojsku nečinne zaháľať, ustavične ich cvičí v ráznosti stavaním tábora, obstarávaním krmiva, poradovými cvikmi a zrážkami s nepriateľmi. A keďkoľvek dôjde k boju, jazdí dookola, zriaďuje alebo obnovuje šlky, stále prosí, povzbudzuje, nalieha sľubmi a hrozbami, prebhlíkov privádza späť, slabým pomáha, udatných pochváli slovom atď., kým nedosiahne víťazstvo, bedlí a koná a nezanedbáva nič potrebné. Vie totiž, že neúspechom by pripravil vlasti skazu, sebe hanbu a zneuznanie, a že bezpečnosť vlasti a pre seba triumf môže očakávať iba od víťazstva atď.

JAK

44. Učítelia budú zaháňať lenivosť jednak od seba samých, jednak od žiakov.
45. Od seba samých tým, že si uvedomia vznešenosť svojho povolania, ktorú vyjadril Boh týmito slovami k prorokovi: "Aby si vysádzal nebesá a zakladal zem" (Iz 51, 16). Hľa, škola je škôlkou cirkvi, základom obce a vy, predstavení školskej mládeže, ste pestovateľmi obidvoch rajov, nebeského i pozemského. Čo je pre vás slávnejšie, než že sa ukážete hodnými svojho mena?
46. Aj usilovní remeselníci musia zaháňať lenivosť. Každý z nich sa usiluje vyniknúť v remesle, na ktoré sa dal (ak nie je babrák) a každý musí mať poruke pre svoju špeciálnu prácu isté príručky a pomôcky. Kováč vie zmäkčiť železo, aby sa dalo kovať

JAK

ako vosk, a potom ho spracúva. Zlievač vie roztopiť kovy, aby boli tekuté, že sa z nich môžu zhotovovať najkrajšie sochy. Maliar vie živo zobrazit' ktorúkoľvek tvár ako živú. Záhradník vie s neklamnou istotou sadiť, pestovať a všelijako krásne tvarovať rastlinky. A tí, čo formujú ľudí, nebudú sa hanbiť dať sa týmito všetkými prevýšiť?

47. Potom aj bez tohto prirovnania treba uvážiť, aké je hanebné byť v nezhode so sebou samým a len volat' sa niečím, ale nebyť tým. Nevzdelaný učiteľ iných a lenivý vodca iných nie je ničím iným než tieňom bez veci, mračnom bez vody, studňou bez prameňa, lampou bez svetla, t. j. vecou nanič. Hanba! Preto každý, čo si sa dal sem najat', pracuj! Dostávaš plat? Tak slúž! Uč, alebo odlož masku učiteľa!

48. Treba brať do úvahy nepríjemné dôsledky, ktoré môžu lenivci očakávať. Lebo keď Diogenes

JAK

zazrel chlapca, čo sa neslušne správal, právom udrel palicou jeho vychovávateľa a povedal: "Ako to vychovávaš? Nech sa rovnako boja faciek tí, ktorých žiaci sa ustavične prehrešujú jednak z nevedomosti, jednak pre zlé mravy." Chybu možno prepáčiť tým, ktorí sa ešte nevedia ovládať, pretože boli ponechaní na seba alebo zle vedení. Všetka vina tu padá na lenivých alebo nevedomých vodcov, ktorí mali dosiahnuť, aby nechybili tí, ktorých sa podujali viesť.

49. Predovšetkým odmena musí zlomiť putá nešťastnej lenivosti, sľúbená tým, ktorí verne osvecujú iných, ktorí budú naveky žiariť na nebi ako svetlo, čo vydáva blesk pri búrke (Dan 12, 3), ako aj tie hrozné blesky Božie. Prekliaty ten, kto ľstivo vykonáva dielo Hospodinovo (Jer 48, 10). Prekliaty ten, kto nechá slepého blúdiť na ceste (Dt 27, 18). Beda vám, slepí vodcovia! (Mt 23, 16) Beda vám, pastieri,

JAK

ktorí pasiete seba samých, ale nepasiete moje stádo (Ez 34, 2, 3). Beda tomu, kto skazí jedného z maličkých (Kristus, Mt 18, 6). Pohoršenie vyvolá každý, kto nestavia, hoci môže, hoci je to jeho povinnosťou. A keď je beda tomu, kto spôsobí pohoršenie, stokrát beda tomu, kto kazí svojou nedbalosťou mnohých!

59. A či aj rodičia tu zmôžu niečo? Veľmi mnoho. Tak ako je isté, že z cirkvi a z obce sa lenivosť neodstráni, ak sa neodstráni zo škôl, ako aj zo súkromných príbytkov tým, že sa deti budú doma správne cvičiť v čulosti, a tak pekne pripravovať na školu. Lebo veľmi múdro sa hovorí: "Znamenitá ochrana ľudského pokolenia je v kolíske, keď sa deti chránia pred nečinnou tuposťou, ktorá pokazí ce-

JAK

lý život." Preto múdre národy, ako napríklad Partovia a po nich Laudemončania každý deň prísne cvičili svoje deti v pohybe, práci a rýchlo poslúchať vo všetkom; raňajky im dávali až vtedy, keď sa pretekmi v behu a hádzaní unavili a pot sa im lial z čela cícerkom. Ó, keby školy dostávali deti takto akosi vopred vycvičené k čulosti (ale nie, ako to býva, lenivé kláty). Ako ľahko by sa mohli na tomto základe budovať akékoľvek diela školskej práce.

60. Preto nábožní a múdri rodičia účinne prispievajú k vyhnaniu lenivosti zo škôl, ak prv vo svojom dome nenechajú pre ňu nijaké miesto, nebudú dovoliť nečinne postávať, ale aby všetko, čo má ruky a nohy, bolo v pohybe a nejakej dobrej robote. A malé deti, kým ich pre útlý vek nemožno zamestnať vážnou prácou, nech sa zamestnávajú hrou a nech sa im nikdy nedovolí nečinne zaháľať.

61. Ak sa k tomu pripoja zbožné modlitby rodi-

JAK

čov k Bohu a rodičia budú deti v pravý čas posielať do školy, nebudú ich stade pre všelijaké príčiny volávať, ak sa budú často dozvedať, čo tam robia a ako prospievajú, potom nie je možné, aby práca v škole nešla omnoho rezkejšie. Prinajmenej ich môžu pri obede a pri večeri (keď sa nestráca nijaký čas a ináč kvôli duchu treba sa o niečom rozprávať) vyskúšať, čo sa toho dňa učili. Nech budú deti odpovedať akokoľvek, dostaví sa očakávaný výsledok, teda stále viac sa podnecuje ich myslenie a reč.

PREDPISY PRE DOBRE ORGANIZOVANÚ ŠKOLU

XXI. Predpisy pre učiteľov

1. Učiteľia nech sú skutočne, bez pretváranky zbožní, počestní, činní a usilovní, živé vzory cností,

JAK

132

v ktorých majú iných vychovávať. (Nič predstierané nemá totiž dlhé trvanie.)

2. Aby mohli povinnosti svojho povolania vykonávať nadšene a aby sa uchránili pred zhnusením a zošklivením si svojho povolania, budú sa predovšetkým chrániť, aby sami seba nepodceňovali a nepovrhovali sami sebou. Tak to robia tí, ktorí sa hanbia za to, že sú učiteľmi a nechávajú sa najímať iba pre plat, pripravení uletieť zo školy ako z robotárne, ak by sa dozvedeli o výnosnejšom zamestnaní. Naši učiteľia musia byť presvedčení, že zaujímajú vysoko dôstojné postavenie, a že im zverili vznešený úrad, nad ktorý niet väčšieho pod slnkom – vytvoriť totiž Božie obrázky na Božiu podobu. Alebo, ako hovorí Boh u proroka, "vziať sadenice z nebies a založiť zem" (Iz 51, 16), to znamená položiť základy cirkvi a obce. Nech sú teda presvedčení, že

JAK

133

svoje práce vynakladajú pre blaho ľudského pokolenia a nech spievajú s Dávidom: "Povrazy mi padli na miestach príjemných a dostalo sa mi preslávného dedičstva" (Ž 16, 6), a nech si zaumienia, že pre taký vysoký cieľ musia urobiť všetko.

3. A pretože by bolo nebezpečné vziať na seba takú dôležitú úlohu a použiť len vlastnú múdrosť a vlastné sily, budú učitelia v najhlbšej pokore odporúčať Bohu predovšetkým seba a svoje práce i blaho svojich žiakov podľa vzoru najvyššieho učiteľa, ktorý dosvedčil, že sa usiloval jedine o to, aby nezahynul nikto z tých, ktorých mu zveril Otec a prosil, aby ich sám Otec zachoval svojou silou (Jn 17, 11, 12).

4. Ďalej budú starostlivo dbať, aby žiakov mocne priťahovali dobrým príkladom ku všetkému dobrému, pretože nič nie je prirodzenejšie, než aby nasle-

dujúci kráčali v šľapajach tých, ktorí idú pred nimi, a aby sa prispôbovali učiteľovmu príkladu. Vedenie, ktoré sa vykonáva iba slovami a príkazmi, nemá nijakú silu, nanajvýš prináša len slabý prospech. Naši učitelia sa teda nesmú podobat' stĺpom pri cestách, ktoré iba ukazujú, kam treba ísť, ale samy nejdú.

5. Nech si všetci naši učitelia uvedomujú, že mládež zasvätenú Kristovi majú usmerňovať predovšetkým tam, kam chce Kristus, aby ju viedli a dovedli, totiž do nebies. Preto ich myseľ treba naplniť predovšetkým poznaním Otca, ktorý je na nebesiach. Ich vôli treba vnuknúť túžbu konať vo všetkom Božiu vôľu, aby sme ju na zemi plnili tak, ako ju plnia anjeli v nebi, a treba v nich vzbudiť nádej na večné Božie milosrdenstvo. Nech ustavične učia toto všetko svojich žiakov životom hodným nebies,

podobným anjelskému životu, a nech sa chránia pohoršit' kohokoľvek zo svojich najmenších príkladom nejakého svetáctva. (Tým, čo tak robia, Kristus povedal: "Beda!")

6. A pretože učitelia neprijímajú žiakov preto, aby ich hneď priviedli do neba, ale aby ich naučili prežiť svoj život najprv tu pod nebom medzi ľuďmi (pokiaľ to bude Božia vôľa), budú svedomite navykať všetkých svojich žiakov slušne sa správať, k ľudskosti, k ušľachtilému zachovávaní zákonov ľudskej spoločnosti, a to zasa skôr príkladom ako predpismi. Všetci učitelia preto nech sú zdržanliví a triezvi, nech je ich myseľ vždy zdravá a svieža, a nech majú radšej platónske hostiny než plné sybarské stoly. Podobne sa učitelia budú usilovať byť žiakom vzorom striedmosti v obliekaní, bdelosti a usilovnosti v konaní, skromnosti a slušnosti vo vystupovaní, vzorom v reči, kedy treba hovoriť a kedy

JAK

136

mlčať, čiže vzorom múdrosti vo verejnom aj súkromnom styku.

7. A pretože v pestovaní zbožnosti a mravnosti možno robiť väčšie pokroky, ak myseľ, preniknutá svetlom poznania, vie lepšie vyberať veci, a pretože poznávanie vecí sa čerpá z vedy, nech učitelia pamätajú na to, že svojich žiakov majú vzdelávať, a to tak, že vedia, chcú a môžu urobiť ich myseľ múdrou, jazyk výrečným, ruky schopnými písať a robiť iné úkony; aj to musia robiť ustavičnými príkladmi, návodmi a praxou.

8. Aby totiž žiaci niečo videli, treba im to ukázať, aby pochopili, treba im to vysvetliť, aby vedeli rovnako vyjadriť všetko ako učiteľ, treba im prikázať napodobňovať to. A keď si začínajú myslieť, že už to vedia, treba im prikázať toľkokrát to opakovať, až sa ukáže, že to vedia správne a pohotovo. Nech si teda dobrí učitelia uvedomia, že najľahšou vecou

JAK

137

je niečo diktovať; omnoho dôležitejšie je všímať si, či žiaci dávajú pozor a častými otázkami ich podnecovať k rozmyšľaniu, aby všetko porozumeli; a tak tiež starostlivo opravovať chyby, ktorých sa v odpovediach dopustia.

9. A aby to všetko mohli robiť bez omrzenosti, musia voči žiakom prejavovať otcovské city, musia sa vážne usilovať o ich prospech, musia byť ich duchovnými rodičmi. Nech konajú všetko skôr vládne ako prísne, nech pamätajú na Horatiov výrok: "Vítazstvo dosiahne ten, kto spája príjemné s užitočným". Platí to najmä v tomto veku, ktorý keďže nepozná ťažkosti života, meria užitočnosť iba podľa príjemnosti a väčšmi túži po cukre a mede než po výdatnom pokrme.

10. Dobrý učiteľ nesmie váhať, keď sa mu ponúka príležitosť naučiť žiakov niečo užitočné. Naši

učitelia, kedykoľvek sa im naskytne príležitosť poučiť žiakov o niečom užitočnom, nech ju nenechajú nevyužitú, či už pre všetkých žiakov v škole, alebo súkromne jednotlivcov mimo školy. Ďalej treba postupovať tak, aby od toho, kto sa naučí niečo súkromne, vyžadovalo sa to verejne pred všetkými s dvojnásobným úžitkom. Po prvé preto, aby si žiaci navykali pozorne vypočuť všetko, čo sa im povie aj mimo školy, tak, akoby ich mali z toho skúšať. Po druhé preto, aby to, čo sa niekomu vyloží pri nejakej príležitosti, prinieslo úžitok všetkým. Verejný učiteľ je totiž rovnako učiteľom všetkých.

11. Učitelia musia vedieť jednak sami robiť poprednejšie veci skôr a dôležitejšie veci dôraznejšie, jednak to učiť žiakov, vyžadovať to od nich a nikdy neporušiť tento poriadok. To znamená, že musia učiť predovšetkým tieto najdôležitejšie veci: zbož-

nost', ušľachtilé spolunažívanie s ľuďmi a napokon vonkajšiu ozdobu života, totiž vedy.

12. Predovšetkým nech sa teda učiteľ postará pod trestom večného zatratenia, aby nikoho nenechal upadnúť v zbožnosti, naopak, nech sa usiluje, nech povážuje všetku svoju námahu za premárnenú.

13. Keď sa verejne alebo súkromne konajú modlitby k Bohu, nech sa učitelia starajú o to, aby sa konali vždy s nábožnou tvárou a s myslou povznesenou k Bohu. Každú stredu nech preberú so žiakmi posvätné obrady, každú sobotu nech ich veľmi starostlivo pripraví na bohoslužbu nasledujúcej nedele a každú nedeľu nech sa všetci zúčastnia na verejných bohoslužbách, každý so svojou triedou na osobitnom mieste. Učitelia nech dbajú aj o to, aby

JAK

140

si všetci žiaci zapísali kázeň a aby ju v pondelok (na prvej hodine) odriekali spamäti.

14. Vždy, keď má byť v kostole sväté prijímanie, nech pripraví svojich žiakov s osobitnou nábožnou vrúcnosťou (buď na dôstojnú účasť na ňom, alebo na zbožné pozorovanie posvätného tajomstva).

15. Z mravných cností im budú jednak odporúčať, jednak cvičením do nich vstúpať najmä tú cnosť, aby sa stali nielen v prácach vytrvalými, ale aby po práci túžili. Pre toho, kto to dosiahne, bude to veľkým pokladom pre život.

16. Každý učiteľ musí mať stále pred očami poslanie a cieľ svojej triedy, aby všetko vedome riadil tam, kam treba, pričom si získa chválu, ak tam dovedie všetkých svojich žiakov alebo výsmech, ak pripustí, aby sa cieľ nedosiahol.

JAK

141

XXVII. Predpisy pre riaditeľa

1. Riaditeľ nech má na pamäti, že je hlavným svetlom a stĺpom celej školy.

2. Preto sa má prejavovať ako vzor cností, zbožnosti a usilovnosti a ako živý zákon a pravidlo vo všetkom, podľa ktorého by sa všetko nesprávne ľahko naprávalo.

3. Svoju vážnosť pred ostatnými nech si chráni svätosťou mravov, láskavosťou ku všetkým a neúnavnou usilovnosťou v plnení svojich povinností. Nech svedomite pozoruje, či ho nasledujú všetci kolegovia, učitelia a vychovávatelia.

4. Pretože riaditeľ nemá svoju triedu, nech v presvedčení, že všetky sú jeho (akože sú), ich každodenne prezrie a nech ich zovšadiaľ osvetľuje tak, ako slnko osvetľuje nebo.

5. Z času na čas nech osobne alebo verejne posú-

JAK

142

di život súkromných vychovávateľov a ich prácu so žiakmi.

6. Nech vždy dáva pozor, aby sa nič nedialo proti predpisom a stanovám, ale aby všetko zostalo na svojom mieste a v poriadku. Ak zistí, že niekde niečo povoľuje, nech to hneď napraví a predíde tak väčšiemu zlu.

7. Predovšetkým nech nezabúda a kolegom z času na čas nech opakuje, že nikto sa nestáva učeným len na základe pravidiel, ale častým predvádzaním vzoru a neustálym napodobňovaním; nech im vstępuje, aby radšej podnecovali schopnosti žiakov, než ich utvárali, radšej ich viedli, než diktovali, lebo to je jedno z tajomstiev dobrej didaktiky.

8. Nech verne a svedomite opatruje a chráni archív školy ako vzácny poklad (v ňom sa budú uchovávať nadácie a výsady, zákony a stanovy, spisy a dejiny školy).

JAK

143

9. Nech rovnako starostlivo opatruje aj matriku školy a zapisuje do nej mená všetkých prichádzajúcich a odchádzajúcich (alebo skôr nech dbá o to, aby sa každý zapísal do nej vlastnoručne) s označením roka, mesiaca a dňa.

10. Každému, kto prichádza odinakiaľ a uchádza sa o prijatie do školy, nech najprv prečíta predpisy pre občanov školy a opýta sa uchádzača, či sa zaväzuje podľa nich správať. A občianske právo v školskej obci nech udelí len tomu, kto je ochotný podpísať sa jej zákonom a trestom a kto potvrdí svoj sľub vlastnoručným podpisom.

11. K cudzincom a hosťom nech je vždy pohostinný.

12. Každému, kto chce odísť zo školy a požiada o vysvedčenie o svojej usilovnosti a dobrom správaní, nech vyhovie podľa pravdy a zásluh.

13. Nech sa svedomite postará o mestá a školy,

JAK

144

ktoré žiadajú učiteľov, a svoje svedectvo nech dá iba tomu, kto si ho zaslúži.

14. Nech je dejepiscom školy a nech zapisuje do kroniky všetky dôležitejšie udalosti. Pri závažnejších prácach nech nerobí nič sám podľa svojej vôle, ale nech zvolá senát a zistí mienku jeho členov.

15. Nech je presvedčený o tom, že základnou podmienkou zachovania obce je spravodlivo odmeňovať a spravodlivo trestať, a preto nech nepostupuje inakšie.

XXIII. Predpisy pre škôldozorcov

3. Budú hľadať pre školu čo najvynikajúcejších učiteľov, prevyšujúcich ostatných zbožnosťou, uče-

JAK

145

nost'ou a obratnosťou vo vykonávaní svojich povinností, ktorí sa zdajú byť zrodení pre toto povolanie, ktorí zasväcujú svoj život Bohu a mládeži a môžu, vedia a chcú byť prospešní vlasti a cirkvi.

4. Nech sú presvedčení, že škole bude na osoh, ak títo učitelia budú stáli, než by sa mali často meniť. A preto si budú vždy želať a usilovať sa o to, aby mládež viedli tí, ktorí ju vedú dobre. Nech sa teda odstráni ten rozšírený zlovyk, aby sa len kandidáti kňazského úradu prijímali do škôl a hneď sa zasa z nich prepúšťali. Učiteľské povolanie nech je samostatné a rovnako posvätné: ten, kto bude súci pre toto povolanie (je totiž zvláštnym Božím darom byť učiteľom), nech mu zasväťí dni svojho života. A kdekoľvek sa podarí takých učiteľov nájsť, akoby na nich Boh ukazoval prstom, hneď ich treba vďačne prijímať, prosbami a odmenou získať, podporovať a povzbudzovať, a ak sa im zapáči zotrvať

JAK

146

v tomto povolaní, chrániť ich pred každým príkorím.

5. A ak by sa predsa niekoho pre dlhé trvanie zmocnil odpor k tomuto životu a ak by chcel prestúpiť azda na iné životné povolanie alebo na odpočinok, nebudú ho škôldozorcovia proti jeho vôli zdržiavať (ako otroka zavretého v robotárni), pretože by to nebolo na osoh školy, ktorá si žiada robiť všetko dobrovoľne. Nech ho prepustia bez rozhorčenia alebo krivdy, pretože tomuto stavu patrí všade česť a vážnosť vo všetkom.

6. A pretože najvyšší predstaviteľ múdrosti a spravodlivosti vyhlásil, že robotník je hoden svojej mzdy, škôldozorcovia, jeho zástupcovia, budú pokladať za svoju úlohu starať sa o to, aby učiteľom nechýbal spravodlivý a dostatočný plat, aby nikto nebol nútený zanechať svoje povolanie a robiť niečo iné, alebo aby nemal nijakú zámienu na za-

JAK

147

nedbávanie svojich prác alebo k lakomstvu. (Každá práca, za ktorú nie je nijaká odmena, je vždy nevdáčajná.)

7. Budú mať pod dohľadom učiteľov ustanovených v úrade, či každý zastáva dostatočne a správne povinnosti svojho povolania. Z tohto dôvodu im nesmie byť zaťažko občas zísť do školy (buď spoločne, alebo každý osobitne), zúčastniť sa na vyučovaní, a tak povzbudzovať k ustavičnej usilovnosti tak učiteľov, ako aj žiakov. Lebo "Turnova prítomnosť popoháňa všetkých k práci" a "poslucháč zväčšuje svoju snahu" atď.

8. S neobyčajnou starostlivosťou sa budú snažiť zachovať vážnosť učiteľov pred žiakmi neporušenú a chrániť ju pred znevažovaním, lebo opovrhovanie učiteľmi prináša so sebou zánik všetkej disciplíny.

9. Ak by však predsa u niekoho z učiteľov, alebo dokonca u samého riaditeľa, či hlavného vychová-

JAK

vateľa zbadali nejaký poklesok v mravnosti, nejaké previnenie v ich živote alebo nejakú nedbanlivosť v úrade, nestrpia to a priateľsky ich napomenú, ale medzi štyrmi očami, aby to nikto zo žiakov nezbadal a nemal tak príčinu nevážiť si učiteľa.

10. Ak bude treba niekoho z učiteľov prepustiť, alebo prijať, postará sa, aby sa to stalo riadne, len v čase pravidelnej výmeny, čiže v čase, keď triedy postupujú vyššie. Tak sa predíde akémukoľvek zmätku a neporiadku v školskom živote.

11. Pod dozor škôldozorcov (v mene úradov a cirkvi) treba zahrnúť všetku mládež celého mesta aj okolia, ich rodičov a poručníkov. Škôldozorcovia musia pozorovať, ako rodičia vychovávajú svoje deti, ako ich pripravujú pre školu a či ich posielajú, ak sú už na to spôsobilé, do verejnej dielne cností, alebo neposielajú, a prečo to zanedbávajú. V takom prípade ich musia napomenúť, neposlušných ozná-

JAK

mit' cirkevnému úradu a napokon, keby nedbali ani na to, oznámiť ich mestskej rade.

12. A pretože sa múdro hovorí, že starostlivosť o ľudské pokolenie sa začína už od kolísky (to znamená, že mládež sa má zvlášť chrániť pred zlom), škôldozorcovia nech dbajú najmä o to, aby do škôl neprenikla nijaká skaza mravov a zbožnosti.

13. Ak bude viac škôl (a má ich byť viac), musia byť škôldozorcovia vo všetkom jednotní a bdieť nad tým, aby sa medzi učiteľmi zachovávala svornosť. Nesmú strpieť, aby sa v tomto posvätnom zbore múdrosti rozmáhala dajaká nenávisť alebo zvada, či závisť a nepriateľstvo.

14. Postarajú sa o to, aby sa každoročne konala slávnosť posvätenia školy (na ktorej sa má uctiť výročie založenia školy a budúcemu potomstvu sa má pripomenúť pamiatka na láskavú dobročinnosť jej zakladateľov); pri tej príležitosti sa slávnostne pre-

JAK

čítajú všetky predpisy, a tak sa obnoví poriadok a jeho stála platnosť.

15. Upozorňujeme najmä na to, že sa stalo všeobecným zvykom dávať začiatočníkom menej vzdelaných učiteľov. Naopak, ak sa majú správne položiť prvé základy vzdelania, musia to urobiť najvzdelanejší a najrozumnejší učelia. Lebo čím menej kto vie, tým horšie učí. Ak žiak správne nepochopí základy, ešte menej mu bude jasné to, čo bude nasledovať. A kto má nedostatky v malých veciach, nevyunikne vo veľkých.

16. A napokon, nech si škôldozorcovia dobre uvedomia, že správne odmeňovať a trestať je základ zachovania tejto obce. A preto nech dbajú najmä na to, aby dobré správanie bolo vždy odmenené a nijaký priestupok neostal bez potrestania. Len tak môžu všetko ľahko zachovať v dobrom stave.

JAK

PANSOPHIA

Didaktická synkríza

Žiakovu myseľ otvoríš vtedy, ak budeš vyučovať podľa príkladu predvedeného zo všetkých strán a ak budeš konať trpezlivo. Potom všetko vysvetlíš a vyskúšaš, aby si poznal, či žiak všetko náležite pochopil, napokon mu prikážeš, aby to napodobnil. Lebo:

1. Ak žiaka budeš vyučovať len abstraktne a nie v stálej spojitosti s vecami alebo s daným príkladom, budeš konať tak, ako by si ho zaviedol priamo na vrchol, a nie po jednotlivých schodoch.
2. Ak sa nebudeš pridržiavať skutočných vecí, dopadne to tak, ako by si mu vybudoval schody z hmly alebo zo slamy.
3. Ak nebudeš žiakov vyučovať po stupňoch, do-

JAK

152

padne to tak, ako by si ich viedol po schodoch, z ktorých hneď nato niektoré stupne vypadnú a zrútia sa.

4. Ak sa na jednotlivých stupňoch budeš zdržiavať dlhšie alebo sa k nim vracat', potom budeš vyučovať tautologicky. To bude tak, akoby si kládol jeden stupeň cez druhý. Noha bude na nich neistá a ľahko sa môže stať, že žiak stúpi na miesto, kde nie je nijaký schod a prepadne sa.

5. Ak niečo vykladáš nejasne a nevysvetlíš to, bude to tak, ako by si zakrýval stupne schodov, aby ich žiaci nemohli vidieť.

6. Ak neskúšaš, bude sa zdať, že ti na tom nezáleží, či žiak patrične stupne sleduje, alebo nie.

7. Ak neprikazuješ žiakovi, aby ťa napodobnil, pôsobí to dojmom, že ti na tom nezáleží, či po schodoch vystupuje, alebo nevystupuje.

JAK

153

PAMPAEDIA

*Všeučiteľstvo to jest o univerzálnych
vzdelávateľoch, vševedných
učiteľoch, ktorí vedia učiť všetkých
všetko všestranne; aká veľká je ich
potreba a aké sú podmienky.*

1. Až sa vševýchovné knihy takto poriadne upravia, bude treba postarať sa o to, aby si žiaci odnášali zo škôl nie učené knihy, ale poriadne vypestovanú myseľ, srdce, jazyk a ruky; tak aby po všetky dni svojho života nenosili múdrosť v knihách, ale vo svojom vnútri a aby ju preukazovali svojimi skutkami. To sa dosiahne, ak sa budú všetci učiť používať knihy nie ako ležadlá, aby ich lenivo prenášali a sami pritom príjemne driemali, ale ako vozíky či loďky, aby sa rýchlo dostali tam, kde sa majú po-

JAK

154

náhľať, čiže k múdrosti. Nestačí teda mať dobré knihy, ale treba ich horlivo čítať; a nielen čítať, ale im aj správne rozumieť, pevne si ich vtláčať do pamäti a dobre ich vyjadrovať skutkami. Aby to všetci v poslednom veku múdrosti vedeli, na to je potrebné, aby ich viedli všeučitelia.

2. Ale čo je to všeučiteľ? To je vševedný učiteľ, čo vie všetkých ľudí vzdelávať vo všetkom, čo ľudskú prirodzenosť privádza k dokonalosti, aby sa ľudia stali všestranne dokonalými. Za učiteľov tohto druhu Kristus ustanovil apoštolov (Kol 1, 28); nuž musíme sa starať, aby boli takí aj tí, čo preberajú výchovu ľudí po apoštolských časoch a musíme sa postarať, aby takí aj mohli byť.

3. Postaráme sa o to tak, ak budeme pri všeučiteľovi presne dbať na tieto tri podmienky: aby každý bol taký, akými má spraviť iných; aby poznal spôsoby, ako iných takými urobiť; a napokon, aby bol vo

JAK

155

svojom diele horlivý. Slovom, aby stačil, vedel a chcel utvárať vševedcov.

4. Vzdelávatelia ľudí majú teda byť zo všetkých ľudí najvyberanejší, zbožní, počestní, vážni, príčinní, pracovití a múdri; celkom takí, na akých by mal podľa nášho želania vypsieť všetok ľud posledného veku, na ľud osvietený, pokojný, zbožný a svätý. Teda vzhľadom na tento cieľ majú byť:

Zbožní, celkom oddaní Bohu, aby mali Boha ako spolupracovníka; počestní, pred ľuďmi zo všetkých stránok bezúhonní; vážni, aby všetko vykonávali s najblahovoľnejšou prísnosťou; príčinní, aby sa nikdy nehanbili za svoj úrad, alebo nemrzeli naň a aby tak ľahko neklesali pod prácou; napokon, múdri, lebo ľudské povahy (najmä prebudenejšie) sú ako Proteus, menia sa na mnohotvárne potvory, ak ich nedolapia a čo najpevnejšie nespútajú putami poriadku.

5. Aby vedeli takých ľudí vychovávať, musia poznať 1. všetky ciele povolania; 2. všetky prostriedky, ktoré k nim vedú a 3. celú rozmanitosť metódy.

6. Cieľ je meradlom príslušných prostriedkov a každej veci sa môže pridelit' viac cieľov; správne teda položí základ svojich všeučiteľských vedomostí ten, kto pochopí tieto ciele, a tak si zariadi prácu podľa dobre poznaných cieľov.

7. Každý všeučiteľ musí brať do úvahy jednak všeobecný cieľ celého ľudského vzdelania, jednak špeciálny a vlastný cieľ svojho všeučiteľského povolania. Všeobecný cieľ je obnoviť sa na stratený Boží obraz, to jest na stratenú dokonalosť slobodnej vôle, ktorá spočíva vo voľbe dobra a v odmietaní zla, tak, aby sa ľudia naučili pravdivé veci poznať, dobré chcieť a potrebné vykonávať, t. j. 1. nezhadzovať dukát pre halier, 2. nezanedbávať večné pre prchavé, 3. nezamieňať drahocenné s bezcen-

ným. Inakšie by bolo bývalo lepšie nenarodiť sa, alebo byť ako nemá tvár, ktorej vzhľadom na smrteľnosť duše neškodí naveky nijaký priestupok. Vzdelávatelia ľudí nech teda pamätajú, že ich povinnosťou je učiť ľudí všetko to, čo smeruje k obnove Božieho obrazu v nás, teda všetkých dôverne oboznámiť s trojakou Božou knihou tak, aby sa všetci stali tými, čo: 1. vedia, t. j. múdrymi, chápacími seba, svet a Boha; 2. môžu viesť samých seba, svet a Boha a 3. napokon sú dobrými, t. j. zbožnými, milosrdnými a spravodlivými. Samého Immanuela, ktorý prišiel naprávať pokušenie, učili tým istým vlastnostiam (na vzor pre nás v našej ľudskosti), ako možno vyrozumieť z Iz 7, 15, kde sa súčasne alegoricky naznačujú spoľahlivé prostriedky, maslo a med. Maslo sú príklady dobré, med sú sväté príkazy, najmä z Písma. Aby sa toto mohla mládež od svojich učiteľov učiť, musia to

JAK

byť, ako sme už naznačili, najvyberanejší ľudia, obdarení rovnako veľkou múdrosťou a praktickou schopnosťou ako pastieri cirkví a predstavení obcí, ba skôr v ešte väčšej miere – lebo tu sa musia klásť základy pre cirkev aj štát. Preto si zašlujú, aby boli najopatrnejšie vyberaní, zasluhujú si vážnosť, odmeny atď. Toto je teda hlavný cieľ, spoločný pre všetkých vzdelávateľov a k nemu má smerovať celé vzdelávanie človeka: obnoviť stratený Boží obraz v nás.

8. Všeučiteľ však, aby bol naozaj tým, čím sám seba nazýva, musí svojej didaktike vytýčiť trojaký cieľ:

- I. univerzálnosť, aby sa všetci mohli učiť všetko,
- II. jednoduchosť, aby sa mohli učiť spoľahlivo spoľahlivými prostriedkami,
- III. dobrovoľnosť, aby sa všetko učili lahodne a príjemne, takrečeno hrou; takže celému výkonu

JAK

ľudskej výchovy by sa mohlo dať meno "Škola hrou", čiže, aby som to stručne vyjadril a – ako hovoria – trojako, učiť všetkých všetko všestranne, naskrz.

9. Čo znamená, aby sa vzdelávali všetci, vo všetkom, všestranne a aké je to nevyhnutné, možné a ľahké, to sme už dost' rozsiahlo a všestranne vysvetlili v štyroch predchádzajúcich kapitolách Vše výchovy. Preto nebudeme do omrzenia vždy opakovať tie isté veci a čo najstručnejšie si vysvetlíme, čo znamenajú tieto termíny; potom na niekoľkých problémoch ukážeme, ako učiteľ môže a má učiť všetkých všetko všetkými spôsobmi vo všetkých školách a z kníh.

10. Učiť všetkých znamená vystrojiť ľudí všetkých vekových stupňov a všetkých stupňov nadania plnším poznaním vecí. Učiť všetko: rozumej, čo

JAK

160

ľudskú prirodzenosť privádza k dokonalosti; čiže všetko pravdivé poznať, všetko dobré si voliť a všetko nevyhnutné vykonávať. Všestranne učiť znamená učiť tak, aby si tiež naučil, a to 1. spoľahlivo a naisto, 2. no jednako príjemne a s potešením, 3. rýchlo, vo všetkom a všade múdro. Keď sme toto vysvetlili, na problémoch predvedieme prostriedky a spôsoby, pomocou ktorých by každý učiteľ mohol dôjsť k tomuto trojjedinému cieľu.

11. I. problém. Aby každý človek stačil do seba zahrnúť celú Božiu múdrosť.

Cesta je trojaká. 1. Nech sa pridŕža k vzdelávaniu čo možno najskôr, to jest od detstva; 2. nech sa podrží v dobrej cvičebni mysle čo najdlhšie, to jest, až kým nezačne uskutočňovať životné úlohy; 3. nech sa po celý ten čas neprestajne, príjemne a presne cvičí – a budeme mať to, čo hľadáme. A aké

JAK

161

je to ľahké! Aké je správne zasvätiť tomuto cieľu všetky roky mladosti, neužitocné pre iné veci! Tak, aby nikto nevstupoval do života ináč, ako keď už bude vedieť žiť sebe, svojim blížnym a Bohu.

12. II. problém. Každého človeka, ktorý je určený vzdelávať sa, urobiť ušľachtilým.

Každý druh ušľachtilosti nech sa mu ukazuje na príkladoch, nech sa objasňuje pravidlami (aby bolo nemožné nechápať a neoblúbiť si ich a napokon nech sa neprestajným cvičením pod dohľadom učiteľov utvrdzuje až po istý bod – a z každého dreva sa stane fláder, ak pod drevom rozumieme ktorékoľvek obyčajné nadanie a pod fládrom pekne vyhladené nadanie; pravda, rozdiely a stupne v ušľachtilosti nebudú chýbať.

13. III. problém. Dosiahnuť, aby sa hockto naučil všetko.

JAK

162

Obráť jeho zmysly ku všetkému hmotnému, rozum ku všetkému duchovnému, vieru ku všetkému zjavnému a vštepí sa mu všetko.

14. IV. problém. Všetko pravé poznať, všetko dobré si voliť, všetko potrebné vykonávať.

Na to je trojaká cesta: 1. Zmysly a myseľ všetkých ľudí obrátiť k veciam, k sebe a k Bohu, a to pomocou trojakej Božej knihy, čo sa s ňou všetci dôverne oboznámia, aby odtiaľ čerpali neprestajné vedomosti, múdrosť a zbožnosť. 2. Vôľu podrobiť, aby poslúchala vyššiu, a najmä najvyššiu vôľu, aby najväčšmi nasledovali toho, čo im najväčšmi zopatrjuje dobro od večnosti. 3. Ustavične zamestnávať vonkajšie aj vnútorné sily človeka, aby v záhaľke nevädli a nemizli, ale aby sa neprestajným pohybom a čulosťou ustavične približovali k svojim cieľom.

JAK

163

15. V. problém. *Dosiahnuť, aby hockto ľahko prešiel všetkými Božími knihami.*
Bude treba ísť po stupňoch, počínajúc od hmotných vecí, a cez duchovné kráčať k zjaveným veciam. Zdá sa, že túto metódu naznačil sám Boh: najskôr stvoril tento hmotný svet, potom človeka plného rozumu a napokon pridal (keď oslovil človeka) svoj hlas. Tak povznášal Kristus pomocou zmyslových vecí k duchovným veciam, pomocou viditeľných k neviditeľným. Tým spôsobom sa tieto schopnosti vyvíjajú aj v človeku: 1. v detstve zmysly, 2. v mladosti rozum, 3. a napokon sa utvára Božia viera. Túto metódu sme vo vševede sledovali aj my: s výnimkou toho, že na prvé miesto sme dali svetlo mysle, lebo hovoríme k tým, čo sú so zmyslovými vecami už oboznámení.

16. VI. problém. *Učiť všestranne.*
[1.] To sa tak robí, keď ustavične prebieha popri se-

JAK

be trojaké súcno, t. j. keď sa cvičí myseľ, reč a ruky.

Je zjavné, že v školách sa má dôrazne vyučovať týmto trom veciam: 1. Lebo všetko závisí od tohto trojakého. 2. O Mojžišovi dosvedča Štefan (Sk 7, 22), že ho vyučili vo všetkej egyptskej múdrosti a že bol múdry v rečiach a skutkoch. 3. Sám nebeský učiteľ, Boží Syn, kým bol v ľudskom tele a prebýval medzi ľuďmi, učil to svojím príkladom. Lebo najskôr podal ukážku múdrosti, keď sa ako mládenček rozprával v chráme s učencami; keď sa stal mužom, svoju moc, akou si podroboval prírodu (okrem múdrosti svojho učenia), osvedčil toľkými a takými veľkými zázrakmi; a napokon víťaz zoslal z neba Ducha Svätého s darom rečí, ktorými sa vezú vedomosti a viera od jedných k druhým. Nie že by chcel, aby sa to vyučovalo takto po obdobiach (lebo to môžeme a máme vyučovať súčasne, po stupňoch), ale preto, že tieto odbory sú účinné iba

JAK

v takomto spojení. Ved' nik nebude mocný v skutkoch, len ten, kto bude vládnuť rozumom; a nebude vládnuť ani výrečnosťou ten, kto nebude mať rozum a nebude schopný pracovať. Chcel nás teda učiť metóde stupňovitosti a aby sme zachovávali poriadok, keď užívame Božie dary; to znamená, že myseľ sa má najskôr napojiť svetlom, aby sme chápali, čo a ako máme robiť; ďalej, že pracovať máme po celý život; a napokon, keď budeme naplnení rozumom a v práci zdatní, máme prikročiť k tomu, aby sme vyučovali iných. Z toho ľahko chápeme, pokiaľ ide o vekové stupne, že roky detstva a chlapčerstva sa majú venovať učebným odborom, kým mladíci si majú osvojovať silu cností a až potom budú schopní viesť vlastný život aj vyučovať rovnako aj poučenie, akým učením sa má mládež predovšetkým zaoberať; to jest, že naša múdrosť sa

JAK

má týkať poznania Boha (ktoré sa skladá z prizierania na Božie diela a z Božieho zákona) a jeho uctievania; že naša sila sa má uplatňovať najmä v tom, že budeme naprávať svoju porušenú prirodzenosť; a napokon že používanie rečí má smerovať k tomu, aby sme rozprávali o veľkých Božích veciach (Sk 2, 11).

[2.] Robí sa to tak, že vždy a všade spájame príklady, pravidlá a cvičenia. Lebo bez príkladov sa nenaučíme nič ľahko; bez pravidiel sa nenaučíme nič rozumovo; bez praxe sa nenaučíme nič pevne. Uši veria iným, oči sebe, kým ruka, jazyk a myseľ sa pridŕžajú priamo veci; preto musíme dbať o to, aby sa veci prenášali od sluchu k zraku a odtiaľ do rúk. A toto poradie sa má ustavične zachovávať – lebo: 1. Máme ísť priamo k veciam, ku ktorým sa zmysly privádzajú pomocou príkladov. 2. Veci majú prenikať do rozumu, kam ich uvádzajú presné pravidlá.

JAK

3. Porozumenie vecí má privádzať k tomu, aby sme veci používali, k čomu vedú časté pokusy a presné cviky.

[3.] Robí sa to tak, keď používame plnú metódu, t. j. keď spájame analýzu, syntézu a synkrízu.

Ak by niekto chcel jasne poznať dômyselnú stavbu nejakej veci, napríklad hodín, nebude to môcť urobiť inakšie, iba keď si ich zoberie do ruky a pozorným 1. rozoberaním a opäť 2. skladaním si bude uvedomovať, z koľkých a z akých častí a čiastočiek sa skladajú a akú službu tie jednotlivé zložky vykonávajú; ale vec dokonale spozná len ten, kto bude navzájom porovnávať viac hodín rôzneho druhu a všímať si, čo a koľkými spôsobmi sa v nich môže meniť bez zmeny podstaty. Podobne aj pre pochopenie sústavy vecí je nevyhnutné, aby každý urobil analýzu, syntézu a synkrízu vecí.

Analýza je rozoberanie celku na jeho časti, prvý

JAK

168

a najhlbší základ každého pravého poznania. Lebo čo je nerozdelené a nerozlíšené, to je zmätené a mätie to zmysel, myseľ a samo seba. V rozlíšení je svetlo; a je trojaké: 1. rozlíšenie čiže rozpoznanie jedného celku od iných celkov; 2. rozdelenie celku na časti; 3. rozčlenenie celku na druhy.

Ale potrebná je nie akákoľvek analýza, ale presná analýza; ináč bude pozorovanie vecí spojené s prekážkami a poznanie vecí bude nejasné, neisté a klamné. Pozri na anatóma a mäsiara! Obidvaja rozrezávajú telá živočíchov, ale ako rozdielne! Anatóm rozrezáva podľa údov, žíl a kĺbov, pričom presne dbá, aby oddelil všetky časti, čo spolu nesúvisia; mäsiar rozsekáva údy, ako príde, pretína žily a robí diely, ako sa mu páči; teda i s veľmi rozdielnym výsledkom, pokiaľ ide o poznanie vecí. Lebo anatóm, keď raz alebo dva razy rozpitve telo, spozná celú je-

JAK

169

ho stavbu, no mäsiar nikdy nevníkne do majstrovstva prírody, ani tisíc ráz opakovaným rozsekávaním. Podobný rozdiel je medzi tými, čo analyzujú veci pod vedením samých vecí, a medzi tými, čo to robia akýmkoľvek spôsobom podľa ľubovôle. Lebo prví vnášajú do rozumu svetlo, keď veci jemne rozoberajú pred zrakom mysle; druhí veci lámu a vnášajú tak do mysle násilnosť, temnotu a klam. Preto známy výrok "Kto dobre rozlišuje, dobre učí" je taký pravdivý, že najmúdrejší z filozofov, Sokrates (podľa Platónovho svedectva), hovorieval: "Keby sa mi bolo dostalo vodcu, čo vie veci členiť, bol by som išiel v jeho šľapajach ako v šľapajach Božích." Tak vysoko oceňoval umenie členiť veci podľa ich vlastných ciiev. Analýzou vecí sa teda musíme zaoberať presne a takrečeno nábožne.

Syntéza je znovuzostavenie častí do príslušného celku; teda je veľmi na osoh pevnému poznaniu

JAK

170

vecí, pokiaľ je pravá. Veď z pozorovania častíc samých osebe nevyplýva nijaký prospech a nedá sa ľahko pochopiť, na čo ktorá je; ale ak sa uvedú do náležitého poriadku a spoja sa, hneď ukážu svoj úžitok, ba hneď ho poskytujú, ako možno vidieť na rozobraných a znovu zložených hodinách.

Synkríza, napokon, je náležité porovnanie častí s časťami a celkov s celkami; teda veľmi osvetľuje poznanie vecí a donekonečna ho rozmnožuje. Lebo rozumieť veciam jednotlivo (ako to býva u jednoduchých ľudí) je čosi zlomkovité; ale rozumieť súladu vecí a spoločným vzťahom všetkého ku všetkému, až to je niečo, čo vnáša do mysle jasné a po všetkom sa rozlievajúce svetlo.

17. VII. problém. *Dosiahnuť, aby každý z ľudí naozaj vedel, chcel a mohol všetko, čo má naozaj vedieť, chcieť a môcť.*

Zdá sa, že dokázať to je veľkým umením; ale nie

JAK

171

je! Lebo ku všetkému, čo má človek podľa Božej vôle vedieť, chcieť a môcť, dal mu Boh možnosť, aby to vedel, chcel a mohol; to jest, vstúpil mu korene vedomostí o všetkom, čo možno poznať, korene vôle ku všetkému, čo si možno voliť a korene mohúcnosti všetkého možného; tie korene učia hoc aj samy od seba; tým skôr, ak sa im trochu pomôže, ako to vidíme u samoukov. Ó, ako veľa je ľudí, ktorí vedia, čo nevedia, chcú, čo nechcú, a môžu, čo nemôžu; to jest, ľudia veľa vedia, o čom nevedia, že to vedia; chcú to, o čom nebadajú, že to chcú; a môžu to, o čom nechápu, že to môžu. Teda musíme dosiahnuť to jediné, aby ľudia začínali poznávať seba, akým Božím stvorením sú, na čo sú stvorení, akými bezpečnými prostriedkami sú pre svoje skvelé ciele obdarení a aké pohotovité spôsoby majú používať, aby sa nevyhli svojim cieľom. Uskutočni, aby to jasne chápali, a tým súčasne uskutočníš, aby

JAK

chceli, mohli a vedeli sa venovať tomu, aby dosiahli cieľ svojho šťastia; pomáhať im bude Božia milosť, vždy ochotná prispieť naozajstnej príčinnosti a pokračujúcej dôvere.

18. VIII. problém. *Naisto pomáhať človeku od temnôt krajnej nevedomosti k svetlu najjasnejšieho poznania.*

1. Rozsvieť mu všetky pochodne, t. j. predkladaj mu veci, vyvolávaj predstavy a urob, aby o tom počul hovoriť Boha.

2. Otváraj mu oči ku všetkému, t. j. obracaj zmysly k veciam, rozum k predstavám a vieru k Božím svedectvám.

3. Ved' ho po stupňoch tak, aby všeobecné poznanie predchádzalo špeciálnemu poznaniu, celkové podrobnému, splynuté rozlíšenému, až sa dospeje k vedomostiam najšpeciálnejším, najpodrobnejším a najrozlíšenejším. Lebo len tak možno vnieť

JAK

vnútorné svetlo do mysle, ako sme ukázali na príklade uzdravenia onoho navonok slepého (Mk 8, v. 24, 25), čo najskôr videl ľudí chodiť ako stromy, kým ich presne rozoznal.

Ak teda zoberieš všetko hmotné, to jest celý svet, a všetko duchovné, to jest celý ideový okruh, aj všetko uveriteľné, to jest celú sústavu zjavenia, a ak budeš postupovať (ukazovaním) od prvého do posledného, od najvyššieho k najnižšiemu, od najväčšieho k najmenšiemu, potom najjasnejšie vzíde svetlo múdrosti.

Učenie nech sa začne odkiaľkoľvek, na tom nezáleží, len nech sa začína od najznámejšieho, aby potom bolo možné postupovať cez najbližšie neznáme veci k poznaniu vzdialenejších a od najmenších cez väčšie k najväčším. Napríklad abecedu sa bude môcť nováčik naučiť, či začne od a alebo z, alebo odinakiaľ, len vtedy, keď sa najskôr naučí poznať

JAK

174

všetky hlásky, potom ich skladať do slabík, potom do slov a zasa do viet atď. To isté nech platí o všetkom inom. Lebo ak nie je na celom svete ani jeden pramienček a z neho vyvierajúci potôčik taký maličký, aby nemal silu priviesť ťa k sútoku väčších vôd a napokon až k samému moru, ak ho budeš sledovať, tak nijaký začiatok vedomostí nie je taký maličký, aby v spojení s inými nevedel rozmnožiť riekou poznania a napokon ťa priviesť až k hlbine ľudskej vševedúcnosti, ak sa ti bude páčiť tak ďaleko ho sledovať.

19. IX. problém. *Naisto privádzať ľudí ku všetkému dobrému.*

Dosiahne sa to všeobecne troma prostriedkami:

1. Ľudská vôľa nech sa zjednotí s Božou vôľou, aby sme sami chceli, želali si a od neho si prosili to isté, čo si zrejme žiada Boh od človeka.

2. Nech sa ľudská múdrosť podradí Božej pro-

JAK

175

zreteľnosti tak, aby sme sa aj sami dali viesť tými prostriedkami, ktorými nás ráči viesť k nám predurčeným cieľom, a aby sme sa modlili o zdar týchto prostriedkov.

3. So sľúbenou Božou pomocou nech sa spojí ľudské úsilie a vec sa bude naisto dariť, lebo Boh nemôže nepomáhať svojmu tvorovi, ak svoju vôľu prispôsobuje Božej vôli a keď dobro vykonáva dobre (t. j. opatrne a vážne), a človek ani nemôže nechcieť svoj správne pochopený cieľ a netešiť sa ním.

20. X. problém. *Privyknuť ľuď, aby robili najdokonalejšie diela.*

1. Na krásnom príklade ukáž, čo sa má robiť a akých chýb sa treba vyvarovať.

2. Daj do ruky Polykleitovu normu a slovami, ale aj vlastným príkladom presne uč, ako sa má používať.

JAK

176

3. Rozkáž, aby napodobovali vzor, a keď niekto spraví pri pokuse chybu, odvolaj ho toľko ráz nazad, až sa naučí neblúdiť a nepripúšťať nijaké chyby. Tak vychováš umelcov.

21. XI. problém. *Dosiahnuť, aby každý, ktokoľvek sa vzdeláva, vzdelával sa natrvalo tak, aby neklesal späť a nezvrhol sa.*

Ale veď ani jeden znalec nevie predsa predísť tomu, aby sa mu niekedy dielo v rukách neskazilo; ako by sa teda mohol utvárať s takou chyby nerobiacou zákonnosťou tvor taký premenlivý, taký zmätený a zo všetkých strán taký vrtkavý, ako je človek? V tejto veci si zasluhuje pozornosť vyhlásenie samého Boha u Jeremiáša 18, 1 n. No predsa len sa musíme usilovať, aby nie našou vinou, ale svojou hynuli, ak sa niektorí kazia pod našou rukou.

A rovnako v tejto veci ako v ktorejkoľvek inej je v dosahu zručnosti a starostlivosti to jediné, aby si

JAK

177

človeka chránil pred tým, čo ho môže kaziť, a uchovával ho v tom, čo ho môže uchovať. Keďže je teda prirodzenosť človeka v stálom pohybe ako mlyn, vzdáľuj od jeho mysle všetko falošné, od jeho vôle všetko zlé, od jeho činnosti všetko ničotné a dbaj, aby sa mu neprestajne predkladalo, čo je naozaj pravé, naozaj dobré a naozaj užitočné; a bude možné zabrániť, aby sa neskazil, ak prispeje Boh, ktorého vzývame, aby milostivo prispel.

22. XII. problém. *Dosiahnuť, aby sa naozaj naučili, čo sa učia.*

1. Ktorékoľvek učenie, keď sme ho raz začali, neopúšťaj, kým sa neprivedie ku koncu.

2. Nech sa všetko vyučuje pomocou teórie, praxe a chrézie, čiže pomocou príkladov, pravidiel a využitia. Príkladov nech je veľa, primeraných vecí; praxe až do návyku čo najviac.

JAK

178

23. XIII. problém. *Dosiahnuť, aby sa človek neodnaučil to, čo sa raz naučil.*

Boh dal predsa človeku takú schopnosť učiť sa, že všetko sa ľahšie odnáuča, ako učí. Preto si Sokrates radšej želal schopnosť zabúdať ako pamätať si – lebo ľahko sa rozpamätával na to, čo videl alebo počul; ale na to, čo nevdojak zazrel, nemohol zabudnúť, aj keď chcel. No pamäť predsa len pripúšťa aj umelú pomoc jednak preto, aby sa do nej ľahšie vstepovalo, jednak aby si pevnejšie zapamätala, jednak aby sa predstavy v mysli pohotovejšie vybavovali; alebo aby sa aspoň ľahšie rozpamätala, keď niečo vypadne z pamäti.

24. XIV. problém. *Všetko učiť naisto.*

1. Nič bez zmyslu, aby bolo isté, že niečo jestvuje.

2. Nič bez rozumu, aby bolo isté, prečo je to tak a nemôže byť ináč.

JAK

179

3. Nič bez svedectva Božieho slova (v dôležitejších veciach), aby bolo isté, že náš zmysel a rozum neblúdia.

No predsa je tu potrebná opatrnosť:

1. K názoru sa nemá privádzať to, čo obsahuje niečo nebezpečné alebo nečestné.

2. Ani rozumové dôvody sa nemajú pripájať všade, ale iba tam, kde sú potrebné. A potrebné sú pri nejakej veci, či pre každého zrejme pochybnej alebo nie takej samozrejmej, aby sa niekomu nemohla vidieť pochybnosť; ináč chcieť všetko podopierať rozumovými dôvodmi znamenalo by zachádzať do malicherností. Preto Boh pripojil k prikázaniu prvej tabule dôvody, ku každému jeho dôvodu; ale neurobil to k prikázaniu druhej tabule. To preto, lebo príkazy *Nezabiješ! Nepokradneš!* sú samy od seba dostatočne známe zo zákona prírody, nepotre-

bujú dôkazy. Ale potrebujú ich tie vyššie príkazy, od zmyslu vzdialenejšie, najmä v takom čase, keď rozkvital polyteizmus a modlárstvo. Preto čokoľvek sa niekomu prikazuje nezvyčajné, menej známe, to sa musí utvrdiť rozumom, aby poslušnosť bola rozumová, dobrovoľná a vážna, a to v ľudských aj v Božích veciach.

3. Podobne je to so svedectvami; majú sa používať, ale kde si to vyžaduje vec; ináč budú prekážať a zdržovať.

Učiacemu sa dáva: 1. málo pravidiel, ale platných bez výnimky; 2. veľa príkladov, napospol vybratých a 3. presné cvičenie až po návyk a dosiahneš, že všetko dokáže.

Sila cviku je taká veľká, že sa dajú dokázať aj neuveriteľné veci (to jest také, ktoré sú mimo prirodzenosti alebo proti prirodzenosti) aj u nemých tvárí, ako ukazujú príklady. Ved' kaukliari privykajú

psa, koňa, slona atď. na čokoľvek chcú; a my to nedokážeme u rozumného tvora, u ľudí? Teda oni budú našimi sudcami! Lykurgos vychoval štence tej istej suky na rôznych spôsoboch. Vo Švajčiarsku mal ktorýsi farár štyroch každodenných spolustolovníkov – psa, mačku, myš a vtáčika; miernou disciplínou a privykaním si ich tak spriatelil, že raňajkovali, obedovali a večerali z tej istej misky, kedykoľvek chcel. Rozprával to ten, čo to videl na vlastné oči (Drexel, Aurifodina, s. 114).

CHRONOLOGICKÉ ÚDAJE O ŽIVOTE
A HLAVNÝCH SPISOCH KOMENSKÉHO
VZŤAHUJÚCICH SA NA TÉMU

1592–1608

žil na juhovýchodnej Morave v rodnom uhorsko-brodskom kraji (Uhorský Brod, Nivnica, Strážnica) v prostredí Jednoty bratskej. 1604 osirel.

JAK

182

1605

zažil vpád uhorského vojska.

1608–1611

študoval na bratskej strednej škole v Přerove na Morave.

1611–1614

študoval na vysokých školách v Herborne a v Heidelbergu v Nemecku, cestoval do Holandska. Prvé vytlačené práce (univerzitné dišputy).

1614–1617

učiteľ a kazateľ v Přerove. Vydal svoju prvú knižku, učebnicu latinčiny (dnes stratená).

1618–1621

učiteľ a kazateľ vo Fulneku na Morave. V r. 1619

JAK

183

vydal *Listy do nebe*. Písal encyklopedický spis *Theatrum universitatis rerum* (Divadlo veškerenstva věcí) po česky.

1621–1628

skrýval sa pred prenasledovaním habsburského cisára, ktorý po svojom víťazstve na Bielej hore (1620), t. j. na začiatku tridsaťročnej vojny (1618 až 1648), začal v českých krajinách násilnú rekatolizáciu; kto sa nechcel podrobiť, musel opustiť krajinu. V tom čase Komenský napísal viacero nábožensko-výchovných spisov, ale aj iné práce, napr. o teórii českého básnictva, popularizoval vedu, dokončil *Mapu Moravy*; podnikal politické cesty (do Holandska) a iné. Najznámejším spisom tohto obdobia je *Labyrint sveta a raj srdca*, napísaný v r. 1623, vydaný až v Lešne 1631. V roku 1627 začal koncipovať po česky písanú *Didaktiku*.

JAK

184

1628–1641

prvý pobyt Komenského v poľskom Lešne, ktoré sa až do r. 1656 stalo jeho druhým domovom. 1630 dokončil českú *Didaktiku*, to jest umenie umelého vyučovania. Stala sa súčasťou prvého vychovateľského projektu *Paradisus ecclesiae* (*Raj cirkvi*), ktorý mal obsahovať aj učebnice a príručky pre vychovateľov. Vznikol z nádeje na návrat do vlasti, keď protihabsburské vojská na čas obsadili Prahu (1631–1632), preto ho Komenský chcel nazvať aj *Raj český*. Po zániku nádeje prekladal Komenský *Didaktiku* do latinčiny, aby slúžila európskym školám. Tak vznikala latinská *Didactica magna* (*Veľká didaktika* – 1632 až 1638), ktorú však Komenský vydal až v Amsterdame v r. 1657. Je to teória vzdelávania a výchovy detí a mládeže od 6. do 24. roku veku v školách: všeobecnej, latinskej a vysokej, v každej po šiestich rokoch,

JAK

185

na základe prirodzenej, nenásilnej, radostnej a dôkladnej metódy, ako vyučovať a viesť k rozumovej, mravnej a náboženskej výchove.

1632

Komenský dokončil teóriu vzdelávania a výchovy najmenších, **Informatórium školy materskej**, písaného po česky, ale ešte za Komenského života vyšlo v nemeckom preklade v roku 1633 a 1636 a po latinsky, **Schola infantiae**, v roku 1657; prekladalo sa aj do iných jazykov. Pôvodne patrilo tiež k projektu Raja českého.

1631

vydal v Lešne učebnicu **Janua linguarum reserata** (Brána jazykov otvorená). Bol to nový typ jazykovo-vecnej učebnice, podávajúcej poznatky o celku sveta (v 100 kapitolkách) rozdelené do

JAK

186

troch okruhov – poznatky o prírode, o človeku a jeho činnostiach i spoločenskej organizácii a o Bohu (t. j. o hlavných typoch svetových náboženstiev). Hneď od r. 1631 vychádzala v mnohých európskych krajinách i mimo Európy, často s paralelnými textami v národných jazykoch.

1637

Conatuum Comenianorum praeludia – názov 1. vydania spisu, ako zjednotiť obsah školského vzdelania; viac je známy pod názvom 2. vydania **Prodromus pansophiae** (Predchodca pansofie). Prvé vydanie vyšlo v Oxforde, druhé vydanie v r. 1639 v Londýne.

1637

napísal v Lešne spis **Faber fortunae** (Strojca šťastia) o umení, ako si poradiť v živote. Vyšiel až

JAK

187

v Amsterdame (1657 a 1661) so spisom *Regulae vitae* (Pravidlá života).

1637

na žiadosť v Bratislavských mešťanov napísal príručku na vyučovanie latinčiny podľa učebníc *Vestibulum* (Predsieň) a *Janua linguarum reserata: De sermonis Latini studio . . . didactica dissertatio*, Vratislaviae 1638 (Didaktická rozprava o štúdiu latinčiny).

1638

napísal pre lešenskú školu hru *Diogenes Cynicus redivivus* (Znovu oživený kynik Diogenes). Vydal ju až v Amsterdame v r. 1658. Hra mala v Lešne veľký úspech.

JAK

188

1639

Conatuum pansophicorum dilucidatio (Objasnenie pansofických snáh). Známe je až toto druhé vydanie Komenského obhajoby pansofie proti kritikom. V Lešne sa stal Komenský historikom Jednoty bratskej, bránil ju (napr. *Cesta pokoje* a iné) a učil na lešenskom gymnáziu.

1641–1642

práce Komenského na reforme vzdelanosti v Anglicku. Najvýznamnejší spis tých čias – *Via lucis* (Cesta svetla), chápaný ako šírenie osvety u všetkých národov pomocou pansofických kníh, škôl a svetového zboru učencov; na uľahčenie dorozumievania aj pomocou univerzálneho svetového jazyka. Spis bol vydaný až v r. 1668 v Amsterdame.

1642–1648

pobyt v Elbinku a práca na reforme švédskych škôl.

JAK

189

Cestou z Anglicka do Švédska cez Holandsko sa Komenský stretol a rozprával s Descartom. V Elbinku prepracúval učebnice *Vestibulum* a *Janua linguarum* a napísal teóriu filozofie reči a metódu jazykovej výchovy – *Methodus linguarum novissima* (Najnovšia metóda jazykov). V jej X. kapitole píše analyticky o didaktických zásadách (*Analytická didaktika*). Metóda vydaná v Lešne 1648.

1646

zachovaná časť pracovného denníka, ktorý obsahuje najkomplexnejšie chápaný plán na systém pansofických učebníc. Uskutočnila sa z nej však iba časť. Rukopis tohto výťahu z denníka Komenský zaslal do Anglicka, kde sa našiel v archíve priateľa Komenského Samuela Hartliba.

JAK

190

1643
začiatok práce na sedemdielnom projekte o náprave spoločnosti a sveta *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (Všeobecná porada o náprave ľudských vecí).

1648–1650

druhý pobyt Komenského v Lešne. Po uzavretí westfálskeho mieru (1648), ktorým sa skončila tridsaťročná vojna bez toho, aby sa splnili očakávania exulantov na návrat do vlasti, napísal Komenský *Kšaft umírající matky Jednoty bratrské*, kde v šiestich odkazoch národu zahrnul aj potrebu sústavne sa starať o rodnú reč a o lepšie vzdelávanie mládeže.

1650–1654

práca na reforme školy v Blatnom Potoku (Sáropataku) v Uhorsku. Pri cestách do Potoku navštívil

JAK

191

Komenský bratské zbory Jednoty bratskej na Slovensku. Jeho učebnice sa na Slovensku používali v školách už od 17. storočia. Komenský navštívil Púchov, Lednicu, Trnavu, Prešov a Levoču, kde ho v školách s úctou vítali. V Blatnom Potoku vypracoval návrh na sedemtriednu pansofickú školu (uskutočnila sa trojtriedna) a o význame vzdelania pre jednotlivcov i pre národ napísal celý rad spisov (*De cultura ingeniorum*, *De libris*, *Gentis felicitas scholae bene ordinatae* (Predpisy pre dobre organizovanú školu). K učebniciam *Vestibulum* a *Janua linguarum* doplnil učebnicu *Atrium* (Sieň). S cieľom uľahčiť výučbu vypracoval ilustrovanú učebnicu *Orbis sensualium pictus* (Svet v obrazoch), najprv nazvanú *Lucidarium*. Bola vydaná v Norimberku, ale ukážkovú tlač *Lucidaria* mohli žiaci používať už v r. 1653 v Blatnom Potoku.

JAK

192

Na zvýšenie aktivity v štúdiu napísal spis *Fortius redivivus* (Fortius znovu živý, alebo ako vyhnať lenivosť zo škôl) a záujem o štúdium podporil školským divadlom *Schola ludus* (Škola hrou) – zdramatizovaný text učebnice *Janua linguarum*, oživený a doplnený.

1654–1656

tretí pobyt Komenského v Lešne sa skončil tragicky – požiarom Lešna za švédsko-poľskej vojny. Komenský prišiel o celý svoj majetok, knižnicu, ale najväčšiu stratu utrpel zničením rukopisov, vrátane rukopisov Všeobecnej porady, na ktorej nepretržite pracoval od r. 1643. Zachovali sa len niektoré koncepty. Komenský opísal lešenskú katastrofu v spise *Lesnae excidium* (Skaza Lešna).

1656–1670

posledný azyl Komenského v Amsterdame. Tak ako

JAK

193

v Lešne, aj tu pokračoval v starostlivosti o členov Jednoty bratskej, teraz rozptýlených po európskych krajinách, vydával knižky na vzdelávanie mládeže, sledoval rozvoj vedy a reagoval naň, v polemikách najmä s teológmi bránil svoje stanovisko. Na povzbudenie vydával nádejné proroctvá, v ktorých bol očividný aj politický význam zápasu o slobodu proti cisárovi. Vyslovoval sa ku konfliktom v cirkvách i medzi národmi a bránil mier, svornosť a medzinárodnú spoluprácu (napr. *Angelus pacis* – Posol mieru). Najvýznamnejším počinom týchto posledných 14 rokov jeho života však bolo vydanie diela *Opera didactica omnia* (Zobrané didaktické porady o náprave ľudských vecí).

Opera didactica omnia obsahuje v štyroch dieloch pansoficko-pedagogické latinské práce, ktoré Komenský napísal za svojho prvého pobytu v Leš-

JAK

194

ne, v Elbinku, v Blatnom Potoku (Sárospatak) a niekoľko ďalších, ktoré doplnil v r. 1657 v Amsterdame. Je tam teda Veľká didaktika, Informatórium školy materskej, Najnovšia metóda jazykov, Pansofická škola, učebnice, potocké školské reči, Škola hrou a podobne. Z pridaných amsterdamských spisov je to vo štvrtom diele napr. *E labyrinthis scholasticis exitus* (Východ zo školských labyrintov), *Typographaeum vivum* (Živá tlačiareň), autokritické zamyslenie sa nad svojou doterajšou prácou pre školy *Ventilabrum sapientiae* (Vejačka múdrosti) a iné.

Všeobecná porada o náprave ľudských vecí sa skladala z úvodu *Europae lumina* (Svetlá Európy), kde Komenský oslovoval významných činiteľov európskych národov: filozofov, politikov a teológov, aby podporovali zvolanie svetovej porady na riešenie problému, ako odstrániť medzinárodné

JAK

195

spory, vojny a zabezpečiť mierový život na svete. V prvom diele, **Panegersii** (Všeobecné prebudenie), zdôvodňoval tento cieľ a svoj návrh, že treba obrodit' najmä filozofiu a vzdelanosť vôbec, politiku a náboženstvo. V druhom diele, **Panaugii** (Všeobecné osvietenie), načrtol spôsoby, metódy, ako dosiahnuť svetový mier. Najrozsiahlejší tretí diel tvorila **Pansophia** (Všeobecná múdrosť – všemúdrosť), ktorá v 1. časti obsahovala princípy, na ktorých sa zakladá svet a ktoré majú byť vodidlom pre všetku činnosť; ďalších sedem častí objasňovalo stupňovité chápanie kozmického vývoja od vzorového Božieho sveta cez svet anjelov k svetu prírody a odtiaľ svetom ľudskej tvorivej činnosti, svetom morálky a svetom duchovného (náboženského) života späť k večnému svetu. Pretože ide o usporiadaný celok na poznávanie sveta, Komenský Pansofiu nazýval aj **Pantaxia** (z gréckeho taktó – uspo-

riadam). Štvrtý diel tvorí **Pampaedia** (Všeobecné vzdelávanie – vševýchova) ako teória celoživotnej univerzálnej kultúry človeka. Piaty diel, **Pan-glottia**, je venovaný starostlivosti o medzinárodný jednotný jazyk. Šiesty diel, **Panorthosia** (Všenáprava), navrhuje zabezpečiť spoločenskú nápravu aj inštitucionálne a pre medzinárodné rokovanie navrhuje medzinárodný zbor pre šírenie vzdelanosti, medzinárodný mierový súd na riešenie politických sporov vo svete, medzinárodnú ekumenickú radu na riešenie sporov medzi cirkvami. **Pannuthesia** (Všeobecné napomínanie) napomína a vyzýva uskutočniť poradu o náprave sveta. O tom, ako priviesť rôzne skupiny a národy alebo rôzne cirkvi k práci na náprave všetkých ľudských vecí, píše Komenský v mnohých denníkových záznamoch v zborníku **Clamores Eliae** (Eliášovo volanie). V r. 1668 vydal knižku **Unum necessarium** (Jed-

no je potrebné), v ktorej zdôrazňuje nevyhnutnosť učiť sa rozoznávať, čo je pre život podstatné, potrebné a znovu sa zamýšľať nad vlastnou celoživotnou prácou.

15. novembra 1670 Komenský zomrel v Amsterdame a bol pochovaný v Naardene. Všeobecnú poradu už celkom nedokončil. Opísaný text z jeho rukopisu sa dostal potom do Halle nad Saalou, kde bol objavený v r. 1934/35 a až v r. 1966 vyšiel tento sedemdielny celok v Prahe v latinskom origináli. V r. 1992 vyjde jeho český preklad.

VYSVETLIVKY

Grécky filozof Platón žil v r. 427–347.

Grécky filozof Sokrates žil v r. 469–399.

Grécky filozof Aristoteles žil v r. 384–322.

Grécky filozof Diogenés zo Sinope žil v r. 400 až 323.

JAK

198

Rímsky filozof Lucius Annaeus Seneca žil v r. 4 až 65.

Rímsky filozof rečníctva Marcus Fabius Quintilianus žil v r. 35–95.

Augustinus Aurelius (svätý Augustín) žil v r. 354 až 430, pôvodne učiteľ rétoriky, potom sa obrátil ku kresťanstvu.

Plótínos žil v r. 204–270; bol zakladateľom novoplatónskej školy.

Francis Bacon (1561–1626), anglický renesančný filozof.

Desiderius Erasmus Rotterdamský (1467–1536), holandský humanista.

Juan Luis Vives (1492–1540), španielsky humanista.

Thomas More (1478–1535), anglický humanista.

Pierre Ramée-Ramus (1515–1572), francúzsky humanista.

JAK

199

Michel Montaigne (1533–1592), francúzsky humanista.
Roger Ascham (1515–1568), anglický humanista.
Johann Valentin Andreae (1586–1654), nemecký sociálny a výchovateľský mysliteľ.
Wolfgang Ratke-Ratichius (1571–1635), nemecký humanista, výchovateľ.
Samuel Hartlib (asi 1600–1662), popularizátor vedy v Anglicku a pedagóg.
William Petty (1623–1687), anglický sociálny mysliteľ.

Okresná knižnica Žilina

Pr. č.

MDI

JAK

200

Dagmar Čapková Učiteľ učiteľov

J.A. Komenský a učiteľská profesia

Z českého originálu Učitel učitelů preložila
Mgr. Mária Hýlová

Zodpovedná redaktorka Yvonna Kaštanová

Výtvarná redaktorka Marianna Handzová

Technická redaktorka Anna Miniariková

Korektorka Dagmar Donáthová

Graficky upravila Ľubica Rybánska

Obálku navrhol Dušan Dukát

Vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo,
Sasinkova 5, 815 60 Bratislava

Vytlačili OSTRAVSKÉ TISKÁRNY, s. p.,
709 70 Ostrava 1, Novinářská 7, R 3170

ISBN 80-08-01201-3